

Joanne te Winkel (s4697391)

Begeleider: Dr. H.G.J. Kaal

15 januari 2017

VAN BOER TOT AGRARISCH ONDERNEMER

Streekverbetering in Winterswijk (1962 – 1968)

Inhoud

Inleiding.....	2
1. Landbouwgeschiedenis in Nederland – de Wageningse school	3
2. RURALE geschiedenis.....	4
3. Het kleine boerenvraagstuk	6
4. Modernisering, sociale planning en maakbaarheid	8
5. Streekverbetering.....	9
6. Bronnen, methoden en opzet	11
1. De politieke, economische en wetenschappelijke achtergrond van streekverbetering.....	12
1.1 Uitgangspositie 1945	12
1.2 Vernieuwing in politiek en wetenschap	13
1.3 Sicco Mansholt	14
1.4 Doelstellingen in het landbouwbeleid.....	15
1.5 RURALE sociologie	16
1.6 Sociologisch onderzoek in de Achterhoek en Winterswijk	17
1.7 Van kleine-boerenvraagstuk naar streekverbeteringsprogramma	19
1.8 Onderzoek naar het streekverbeteringsprogramma	21
2. Van wetenschap en politiek naar boerenerf.....	24
2.1 't Olde Wenters en het streekverbeteringsprogramma in Winterswijk	24
2.2 Tijdsconcepties in 't Olde Wenters.....	25
2.3 Landbouwkundige voorlichting	28
2.4 Huishoudelijke voorlichting	29
2.5 Agrarisch-sociale voorlichting	31
2.6 De moderniseringsthese	33
2.7 Het einde van de streekverbetering.....	34
3. Streekverbetering in eigen zuil.....	37
3.1 Boerenorganisaties en Streekverbetering.....	37
3.2 De CBTB en voorlichting	37
3.3 De ABTB en voorlichting	40
3.4 De GMvL en voorlichting	41
3.5 Eendracht maakt macht	42
Conclusie	44
Bibliografie	47
Bronmateriaal.....	48

Inleiding

'..., altijd loop ik warm voor ze, voor het feit dat we toch moeten zorgen dat de boeren een plaats vinden in onze maatschappij, geïntegreerd worden, opgenomen op een gelijkwaardige wijze, sociaal en wat de mogelijkheden van culturele ontwikkeling betreft.'¹

Deze woorden zijn van Sicco Mansholt, oud-minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening in Nederland en daarna de eerste Europese minister van Landbouw. Zijn beleid na de Tweede Wereldoorlog stond ten eerste in teken van het volk van voldoende voedsel te voorzien.² Later was zijn beleid meer gericht op het voeren van een goede prijspolitiek. Dit mocht volgens Mansholt niet ten nadele van de boeren komen. Mansholt was een socialist en zelf boer geweest. Zijn ministeriële taak was niet gemakkelijk. Mansholt moest de boeren bestaansrecht geven en een scherpe prijs voor de producten hanteren. Een lastige opgave aangezien veel boeren niet meekwamen met de modernisering die gaande was in Nederland. De vele kleine boeren die Nederland kende konden niet eeuwig overeind worden gehouden met subsidies. Zij moesten moderne landbouwtechnieken gaan gebruiken zodat zij meer konden produceren voor een lagere kostprijs. Voorlichting door de overheid en boerenorganisaties bleek niet afdoende te zijn om de boeren over te halen rationelere arbeidsmethoden te hanteren.

De boeren in de nieuwe drooggelegde polders bleken hierop een uitzondering. Al voor de oorlog waren de beste boeren geselecteerd om het nieuwe land in de polder te bewerken. Zij hadden grote bedrijven, waren gespecialiseerd, en maakten gebruik van nieuwe technieken. De boeren in de polders hadden de juiste mentaliteit. Daar had de selectie wel voor gezorgd. Ze waren modern, dachten na over hoe ze hun bedrijf het beste konden leiden en durfden te investeren. Deze boeren hadden een echte ondernemersgeest. Daartegenover stonden de kleine boeren die veelal op zandgronden te vinden waren en vaak vasthielden aan traditionele methoden en waarden.

In de polder had de overheid ingegrepen door niet zomaar iedere boer er te laten werken, maar alleen degenen met een moderne inslag. De overheid selecteerde hen met behulp van sociografen en sociologen, die als 'social engineers' optraden. Zij bepaalden aan de hand van hun onderzoeken of een boer traditioneel of modern was. Door de selectie bleek de ideale samenleving 'maakbaar'. Het succes van de polder moest worden uitgebreid naar de rest van Nederland. Alleen was er geen sprake van nieuw land. De boeren op het oude land moesten door de overheid en wetenschap gemoderniseerd worden. In tegenstelling tot de boeren in de polder, die de juiste mentaliteit al

¹Johan van Merriënboer, *Mansholt: een biografie* (Amsterdam, 2006), 414.

²Van Merriënboer, 114.

bezaten, moesten de boeren op het oude land een mentaliteitsverandering doormaken. Alleen zo kon de Nederlandse landbouw productief en modern worden.

Naast subsidies op de prijzen, besloot de overheid ook geld te steken in een speciaal voorlichtingsprogramma om deze mentaliteitsverandering te bereiken. De sociologen hadden na de oorlog inspiratie opgedaan in de Verenigde Staten waar groepsgewijze voorlichting werd gegeven. In Nederland wilden zij dit ook gaan doen in bepaalde streken waar de boeren 'achterliepen' op de rest van de bevolking. De overgang van traditioneel naar modern was niet alleen op bedrijfstechnisch vlak. Boeren in achtergebleven gebieden moesten ook dezelfde levensstandaard krijgen als de rest van de bevolking, die door industrialisatie een steeds beter leven kreeg. De overheid stelde een 'streekverbeteringsprogramma' in om moderne boeren te 'maken'. Het programma omvatte groepsgewijze voorlichting voor streken waar boeren in de ogen van de sociologen achterliepen. De voorlichting moest een betere bedrijfsvoering waarmaken en daarnaast ook de mentaliteit en het huishouden moderniseren. Dankzij onderzoek van rurale sociologen gaf de overheid vorm aan het streekverbeteringsprogramma.

Deze scriptie gaat over de wijze waarop de overheid via het streekverbeteringsprogramma boeren in Winterswijk trachtte te moderniseren. De maakbaarheid van de samenleving vond dus naast de polder ook in de Achterhoek plaats. Voor deze case is gekozen omdat in Winterswijk tot in het begin van de twintigste eeuw nog herenboeren op het platteland aanwezig waren waaraan de pachtboeren nog altijd arbeid verschuldigd waren. De boeren in Winterswijk konden daarom gekenmerkt worden als geïsoleerd en traditioneel.³ Deze streek was daarom interessant voor sociologen die hier onderzoek hebben gedaan wat werd ingezet voor het streekverbeteringsprogramma.

1. Landbouwgeschiedenis in Nederland – de Wageningse school

De geschiedenis van de landbouw in Nederland is een breed onderzoeksveld waarmee veel onderzoekers zich hebben beziggehouden. In Nederland wordt het onderzoeksveld gedomineerd door de Wageningse school. Deze school richt zich op de economische en sociale structuur van de landbouw op een veelal regionale schaal. Het onderzoek kenmerkt zich door probleemgerichtheid en een kwantitatieve en systematische aanpak, vergelijkbaar met de Franse landbouwgeschiedenis en *Annales* school. B.H. Slicher van Bath was een van de grondleggers van de Wageningse school.⁴ Als eerste professor Agrarische Geschiedenis legde hij de basis met zijn agrarische studie over Overijssel.

³ Zie voor onderzoek naar Scholtenboeren in Winterswijk: Gerrit Wildenbeest, *De Winterswijkse Scholten: opkomst, bloei en neergang: Een antropologische speurtocht naar het fatum van een agrarische elite*. (Amsterdam 1985).

⁴ Michael Wintle, 'Agrarian History in the Netherlands in the Modern Period: A Review and Bibliography' *The Agricultural History Review* 39 (1991), 65-73, alhier 65.

Sociaaleconomische onderwerpen zoals demografie, sociale klassen, landeigenaren en pachters, landbouweconomie en landbouwtechnieken kwamen aan de orde.⁵

Volgens Slicher van Bath bestaat landbouwgeschiedenis uit drie niveaus die met elkaar verbonden zijn: landbouwgeschiedenis, agrarische geschiedenis en rurale geschiedenis. Landbouwgeschiedenis is de geschiedenis op bedrijfsniveau, terwijl agrarische geschiedenis de landbouw bestudeert in sociale en economische context. Rurale geschiedenis onderscheidt zich het meest: niet de bedrijfsuitoefening staat centraal, maar onderwerpen van politieke, culturele en ideologische aard.⁶ De Wageningse school richt zich vooral op de landbouw- en agrarische geschiedenis.

Een belangrijk recent overzichtswerk vanuit de Wageningse school is geschreven door Jan Bieleman. Bieleman was meer dan dertig jaar als agrarisch historicus verbonden aan de universiteit van Wageningen. In zijn werk *Boeren in Nederland: Geschiedenis van de Landbouw 1500-2000* geeft hij een overzicht van de ontwikkelingen op het gebied van land- en tuinbouw. Het sociaaleconomische aspect staat hierbij voorop. Hij benaderd veranderingsprocessen in de landbouw als een proces van intensivering, met als doel de landbouwproductie te verhogen.⁷ Opbrengsten, prijzen, mechanisering, bedrijfstechnische en geografische aspecten voeren de boventoon. Al deze kwalitatieve en kwantitatieve data zijn door hem geanalyseerd. Deze methodologie laat zien dat ook Bieleman is beïnvloed door de *Annales*.

Naast de Wageningse school, zijn er ook studies verschenen die zich meer richten op rurale geschiedenis. Mari Smits, die onder meer onderzoek heeft gedaan naar de Nederlandse boerenstandsorganisaties, vindt de benadering van Bieleman, die voornamelijk over de productie gaan, te minimaal. Ook de boeren zelf en hun omgeving dienen onderwerp van studie te zijn.⁸ De laatste twee decennia zijn er wel meer politieke en culturele studies gedaan door onder andere Smits zelf, Erwin Karel, Gerrie Andela, en R.E. Van der Woude.

2. Rurale geschiedenis

Van de hand van Smits zijn twee studies verschenen over de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond (KNBTB) en over de Aartsdiocesane Boeren- en Tuindersbond (ABTB). Het opheffen van deze organisaties bood de aanleiding om van beide een geschiedenis op te schrijven. Smits geeft aan dat er nog niet veel over landbouworganisaties is geschreven door professionele historici. Hij brengt

⁵Michael Wintle, 'Agrarian History in the Netherlands in the Modern Period', 66.

⁶Jan Bieleman, *Boeren in Nederland: Geschiedenis van de landbouw 1500-2000* (Amsterdam, 2008), 16-17.

⁷Bieleman, 19.

⁸Mari Smits, 'Review: Boeren in Nederland: Geschiedenis van de landbouw 1500-2000', *Agricultural history* 84 (2010), 120-121, alhier 120-121.

hier verandering in met zijn studies over de katholieke boerenorganisaties; studies die ook van belang zijn bij studies over landbouwpolitiek en verzuilingsonderzoek.⁹

De KNBTB en de ABTB zetten zich beide in voor kleine boerenbedrijven. Ook steun voor boeren in tijden van crisis was een belangrijk agendapunt. Daarnaast werd er veel aandacht besteed aan godsdienstige ontwikkeling. Volgens Smits hebben de organisaties een belangrijke bijdrage aan de modernisering en leefbaarheid van het platteland geleverd. Zij hebben echter niet het verdwijnen van veel bedrijven door modernisering kunnen tegenhouden. Zakelijkheid ging de boventoon voeren en ideologie verdween naar de achtergrond. Hierin ziet Smits ook het einde van de standsorganisaties en het samengaan in LTO Nederland.¹⁰

Het samengaan van organisaties in LTO Nederland heeft ook tot een studie van de geschiedenis van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond (CBTB) geleid. R.E. van der Woude onderzoekt hierin de geschiedenis van de CBTB en de belangenbehartiging van haar boeren. Ook van der Woude onderzocht de modernisering van Nederland en de rol van de CBTB daarin. De CBTB moest als belangenorganisatie tijdens de modernisering haar waarden en normen overbrengen, diensten verlenen en materiële belangen behartigen van de achterban. Dit deed zij net als de katholieke organisaties door onder andere voorlichting en onderwijs.¹¹

Waar de Wageningse school de economische en sociale gevolgen van de modernisering behandelt, geven de studies van de boerenorganisaties een achtergrond van de wijze waarop deze modernisering zich voltrok. Rurale geschiedenis staat eveneens centraal in het proefschrift van Gerrie Andela. In *Kneedbaar landschap, Kneedbaar volk: De heroïsche jaren van de ruilverkavelingen in Nederland* beschrijft zij de planmatige aanpak van de modernisering van het naoorlogse landschap.¹² In tegenstelling tot Bieleman geeft zij meer aandacht aan de rol van de rijksoverheid, de maatschappij en denkbeelden. Het einde van de Tweede Wereldoorlog is voor haar een duidelijke katalysator in het moderniseren van het platteland. Door de wederopbouw kwam deze in een stroomversnelling terecht.¹³

Andela richt zich in haar studie vooral op ruilverkaveling, dat onderdeel was van de langetermijnverandering van de landbouw. Door percelen groter te maken en beter op elkaar te laten aansluiten moest de Nederlandse landbouw meer gaan produceren. Dit betekende een nieuwe

⁹ Mari Smits, *Boeren met Beleid: Honderd jaar Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond 1896-1996* (Nijmegen 1996), 12-13.

¹⁰ Mari Smits, *Boeren met Beleid: Honderd jaar Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond 1896-1996* (Nijmegen 1996), 262-266. En Mari Smits, *Een aardse geschiedenis: De ABTB in dienst van boeren en tuinders 1917-1997* (Nijmegen 1997), 282-284.

¹¹ R. E. van der Woude *Op goede gronden: Geschiedenis van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond (1918-1995)* (Hilversum 2001), 23-28 en 539-541.

¹² Gerrie Andela, *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk: De heroïsche jaren van de ruilverkaveling in Nederland* (Bussum 2000), 10-13.

¹³ Andela, 30.

inrichting van het Nederlandse landschap. Ook de boeren moesten veranderen en overgaan van kleine gemengde bedrijfjes naar grotere gespecialiseerde en rationeel producerende bedrijven. Dit moderniseringsproces werd door de overheid gestuurd. In de woorden van Andela: 'It can be argued that the productive use of the agricultural landscape acquired a planned and technological character by means of a conscious government policy based on the idea of a society that could be constructed.'¹⁴ Er was dus sprake van een 'maakbare samenleving'. De overheid stuurde het moderniseringsproces zowel op technisch vlak, als op het sociale vlak. In paragraaf vier wordt hierop dieper ingegaan.

Simon van den Bergh heeft eveneens als Andela de ruilverkaveling in Nederland bestudeerd. Waar Andela haar studie pas na 1945 laat beginnen, gaat van den Bergh helemaal terug naar het begin van de ruilverkaveling aan het einde van negentiende eeuw. In deze benadering beschrijft hij de ruilverkaveling in drie periodes van 1890 tot 1985. Daarnaast richt hij zich, in tegenstelling tot Andela, niet op de nationale ruilverkaveling, maar op lokale ruilverkaveling. Door deze aanpak wil hij de gehele ontwikkeling van ruilverkaveling in kaart brengen. Zo concludeert van den Bergh dat al voor de oorlog de ruilverkaveling al door de overheid als een instrument werd gezien om de ontwikkeling op het platteland te kunnen sturen.¹⁵ Van den Bergh onderzoekt op lokaal niveau hoe dit proces van stimuleren van acceptatie en draagvlak door de overheid aan de ene kant, en het tegenhouden van verandering aan de andere kant door boeren en organisaties zich voltrok.¹⁶

Het bovenstaande laat zien dat rurale geschiedenis zich, in tegenstelling tot de Wageningse school, met thema's als boerenorganisaties en overheidsmiddelen als ruilverkaveling bezighoudt. Toch overlappen landbouwgeschiedenis, agrarische geschiedenis en rurale geschiedenis elkaar ook. Een belangrijk thema waarin zij elkaar overlappen is het kleine boerenvraagstuk. Een vraagstuk uit de politiek die zich al vanaf 1920 voordeed, maar na de oorlog echt hoog op de politieke agenda kwam te staan. De behandeling van het vraagstuk in de literatuur staat in de volgende paragraaf centraal, omdat het een belangrijke achtergrond voor het streekverbeteringsprogramma is.

3. Het kleine boerenvraagstuk

Het kleine boerenvraagstuk hield in dat veel kleine bedrijven een te klein oppervlakte aan landbouwgrond hadden waardoor er een arbeidsoverschot op het platteland ontstond. Dit had tot gevolg dat boeren een lager inkomen hadden dan landarbeiders. Bieleman geeft in zijn overzichtswerk aandacht aan het kleine boerenvraagstuk. Volgens Bieleman was het kleine boerenvraagstuk de

¹⁴ Andela, 240.

¹⁵ Simon van den Bergh, *Verdeeld land: De geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal perspectief, 1890-1985* (Groningen/Wageningen 2004), 188.

¹⁶ Van den Bergh, 190-196.

aanleiding dat de landbouw in Nederland na de Tweede Wereldoorlog zo sterk veranderde.¹⁷

Ook Andela beschrijft het vraagstuk van de kleine boeren. Na de oorlog werd dit vraagstuk problematisch. Doordat Nederland kleinere boerenbedrijven had dan andere landen, liep het op productieniveau achter. Langdurige verandering was noodzakelijk. Dit was mede nodig om de industriële sector te ondersteunen en de achterstand weg te werken, maar ook om de leefomstandigheden van boeren te verbeteren. Kabinet Beel (juli 1946 – augustus 1948) sprong hierop in met sociale politiek gericht op kwaliteitsverbetering van producten door onderwijs en een redelijk inkomen voor boer en landarbeider.¹⁸

Zoals eerder in deze inleiding bleek, was Mansholt verantwoordelijk voor de sociale politiek. Johan van Merriënboer heeft over hem een biografie geschreven. Mansholt komt hierin naar voren als een bekwaam leider. Van Merriënboer rekent de 'internationaal toonaangevende' modernisering van de Nederlandse landbouw toe aan de nalatenschap van Mansholt.¹⁹ Dat de Nederlandse landbouw een modernisering en schaalvergroting doormaakte na de oorlog met een grondige metamorfose tot gevolg staat vast. De rol van Mansholt hierin is groot, maar volgens Bieleman niet zo groot als van Merriënboer beweert: 'Zijn ideeën wekten veel beroering, want ze werden gelanceerd op een moment dat het feitelijke proces van verandering al had ingezet'.²⁰

Andela sluit bij Bieleman op dit punt aan. Volgens haar 'sprong de regering in een rijdende trein' bij de uitvoering van de plannen om het kleine boerenvraagstuk op te lossen. In de jaren 1930 werden hiervoor namelijk al de eerste stappen gezet. De vooral op de zandgronden verblijvende kleine boeren konden niet zonder steun de crisis te boven komen. De landbouwcrisiswet van 1933 zorgde voor steunmaatregelen en beoogde een kwaliteitsverhoging van productie.²¹ Ook A. van den Brink, die een proefschrift over het landbouwstructuurbeleid tussen 1945 en 1985 over Nederland heeft geschreven, stelt dat de ontwikkelingen voor de oorlog belangrijk waren voor het naoorlogse beleid. De ingeslagen weg van voor de oorlog moest hierbij worden voortgezet.²²

Erwin Karel geeft in zijn proefschrift over streekverbetering eveneens aan dat het kleine-boerenvraagstuk na de oorlog als een onhoudbaar probleem werd gezien. Hij noemt het vraagstuk een vooroorlogs erfstuk waar na de oorlog een structurele oplossing voor werd bedacht.²³ Andela stelt dat de leefbaarheid van het platteland al voor de oorlog een belangrijk punt werd. De eerste initiatieven

¹⁷Bieleman, 461-462.

¹⁸Andela, 33-35.

¹⁹Van Merriënboer, 414.

²⁰Bieleman, 476-477.

²¹Andela, 34.

²²A. van den Brink, *Structuur in beweging: Het landbouwstructuurbeleid in Nederland 1945-1985* (Wageningen, 1999), 35.

²³Erwin Karel, *De maakbare boer: Streekverbetering als instrument van het Nederlandse landbouwbeleid 1953-1970* (Groningen/Wageningen, 2005), 84.

werden gegeven voor individuele voorlichting over bedrijfsvoering en het voeren van een huishouding voor boerinnen.²⁴ De auteurs zijn het erover eens dat al voor de oorlog de aanzet werd gegeven tot de grootschalige modernisering op het platteland, maar dat deze aanzet pas na de oorlog in een stroomversnelling terecht kwam en het platteland daadwerkelijk sterk veranderde.

4. Modernisering, sociale planning en maakbaarheid

Dat het kleine boerenvraagstuk een heet hangijzer in de landbouwpolitiek werd vanaf 1945 had te maken met de modernisering die vanaf dat moment plaatsvond. Wat modernisering precies inhield is niet eenvoudig aan te geven. Het is wel duidelijk dat historici en sociologen het begrip gebruiken om de jaren 1950 en 1960 mee te beschrijven.²⁵ Modernisering is een uitgebreid proces dat zich afspeelde in meerdere aspecten van de maatschappij. Van der Woude verstaat onder het proces een moderne economie, moderne parlementaire democratie en het ontstaan van een maatschappelijk middenveld.²⁶ Jesper Verhoef geeft in zijn artikel over de opkomst van draagbare radio aan dat de periode ook gekenmerkt werd door technologische doorbraken, opkomst van massamedia, ontzuiling, jongerencultuur en een groeiende seksuele vrijheid.²⁷ Daarnaast is een mentaliteitsverandering gaande, die een toenemende individualisering met zich meebracht.²⁸ J.C.H. Blom typeert modernisering als een serie langetermijnprocessen die met elkaar samenhangen: '(...) economische groei, ontwikkeling van de interventionalistische (verzorgings-)staat, secularisering en ontwikkeling van de burgerlijke massa-maatschappij (politiek, sociaal en cultureel)'.²⁹ Het gaat dus om een lange termijn ontwikkeling die Blom plaatst vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw tot op de dag van vandaag (1997).³⁰

In dit onderzoek wordt onder modernisering een combinatie van bovenstaande eigenschappen verstaan: modernisering wordt gekenmerkt door verschillende processen die de samenleving op onder andere economisch, cultureel, politiek en technologisch terrein veranderen. Dit heeft plaats over een langere periode. Door deze processen wordt de samenleving individualistischer, waardoor een mentaliteitsverandering optreedt. De veranderingen die optraden werden gesignaleerd door de politieke en wetenschappelijke elite. In Nederland wilden zij deze veranderingen in goede banen

²⁴ Andela, 34-35.

²⁵ Jesper Verhoef, 'Lawaai als modern onheil: De draagbare radio en beheerste modernisering 1955-1969', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129 (2016), 219-240, alhier 223.

²⁶ R. E. van der Woude *Op goede gronden: Geschiedenis van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond (1918-1995)* (Hilversum 2001), 23-28 en 539-541.

²⁷ Verhoef, 'Lawaai als modern onheil', 224.

²⁸ Ibidem, 224-225.

²⁹ J.H.C. Blom, "De Jaren Vijftig" en "De Jaren Zestig", *BMGN – Low Countries Historical Review* 112 (1997), 517-528, alhier 526.

³⁰ Blom, "De Jaren Vijftig", 524.

leiden. Volgens Blom is daarom 'beheerste modernisering' een goede aanduiding voor wat de elite na 1945 wilden bereiken.³¹

De 'beheerste modernisering' vond plaats in Nederland na de Tweede Wereldoorlog omdat de Verenigde Staten in kader van het Marshallplan ook een 'Technical Assistance- programma' aanboden. Volgens van der Woude was dit programma, waarvoor veel studiereizen werden gemaakt, misschien nog wel belangrijker dan de Marshallhulp.³² Dit moest voorkomen dat de bevolking door de industrialisatie zou ontwortelen. Sociologen traden op als 'sociale ingenieurs' om de modernisering te begeleiden. De mentaliteit van de bevolking in achtergebleven streken moest worden gemodelleerd naar moderne waarden.³³ Hier lag het begin van de 'maakbare samenleving' een term die pas in zwang kwam bij een politiek gevecht tussen de VVD en PvdA in de jaren 1970 en 1980.³⁴ Jan Willem Duyvendak stelt dat er sprake was van planning. In de periode 1945-1970 verstaat hij onder planning een vorm van ordening. Planning is daarbij: (...) het onomstreden instrument om zowel de samenleving in haar geheel als de individuele burgers in hun ontwikkeling 'beheerst' te leiden'.³⁵

Volgens Duyvendak was de Noordoostpolder letterlijk de maakbare samenleving en prototypisch voor het beleid tot midden jaren 1970 in heel Nederland.³⁶ Liesbeth van der Grift laat zien dat deze planning van de polder al in het interbellum begon. Deze experimentele fase zorgde ervoor dat de planning en staatsinterventionisme na 1945 tot een hoogtepunt kwamen.³⁷ De antropoloog James Scott toont aan dat de oprechte wens om fysieke en sociale omstandigheden te verbeteren, met als gevolg politiek gericht en effectief ingrijpen, niet altijd tot het gewenste effect leiden. De top-down planning van overheid en wetenschap waarbij geen rekening wordt gehouden met ingewikkelde situaties op het laagste niveau kan hiervoor de aanleiding zijn.³⁸

5. Streekverbetering

Het streekverbeteringsprogramma van de overheid (1956-1970) beoogde een mentaliteitsprogramma bij boeren in de geselecteerde gebieden. Bij dit programma was er dus sprake van 'social engineering' om het platteland te moderniseren en kwam de maakbaarheid zoals hierboven beschreven terug. In veel studies over het landbouwbeleid na de Tweede Wereldoorlog komt het

³¹ Blom, "De Jaren Vijftig", 521.

³² Van der Woude, 360.

³³ Ibidem, 360-361.

³⁴ Jan Willem Duyvendak, *De planning van ontplooiing: Wetenschap, politiek en de maakbare samenleving* (Den Haag 1999), 1.

³⁵ Duyvendak, 9.

³⁶ Duyvendak, 75.

³⁷ Liesbeth van de Grift, 'On New Land a New Society: Internal Colonisation in the Netherlands', 1918-1940', *Contemporary European History* 22 (2013), 609-626, alhier 610.

³⁸ Simon van den Bergh, *Verdeeld Land: De geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal perspectief, 1890-1985* (Groningen/Wageningen, 2004), 19.

streekverbeteringsprogramma slechts summier aan de orde. Veelal wordt streekverbetering even genoemd als het over voorlichting gaat. Het proefschrift van Erwin Karel over streekverbetering is hierop een uitzondering. Karel behandelt in zijn proefschrift het gehele streekverbeteringsprogramma vanaf de eerste ideeën (1953) tot het einde (1970). In zijn studie komen gebieden uit heel Nederland voor waar streekverbetering heeft plaatsgevonden. Hij koppelt streekverbetering ook aan maakbaarheid en heeft hierbij speciale aandacht voor Wageningse sociologen. Deze hadden met E.W. Hofstee aan het roer een moderniseringsthese ontwikkeld waarin zij stelden dat veel boeren niet konden meekomen met de modernisering van de samenleving. Hofstee was hierbij geïnspireerd door studiereizen naar Amerika in kader van het Technical Assistance programma.³⁹

Gerrie Andela heeft in haar proefschrift over ruilverkaveling ook een hoofdstuk over streekverbetering opgenomen. Ook zij stelt dat het platteland moest moderniseren en noemt het streekverbeteringsprogramma een 'beschavingsoffensief ten plattelande'.⁴⁰ Karel vindt dit geen goede benaming omdat het duidt op: '... de dwingende overdracht van waarden en normen van de ene sociale klasse op een als lager geziene sociale klasse'.⁴¹ De streekverbetering had echter geen civiliserend doel maar moest de boeren laten assimileren in de moderne samenleving.⁴² Dit blijkt ook uit het feit dat een groot deel van de voorlichting werd uitgevoerd door de boerenstandsorganisaties zelf naast de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst (RLVD). Deze moesten de eigen achterban helpen bij de mentaliteitsverandering.

Zoals aan het begin van deze inleiding is benoemd vond streekverbetering ook plaats in Winterswijk. Een plaats die op zandgronden lag, een aparte landbouwhistorie kende en vrij geïsoleerd was. Daarom was Winterswijk interessant voor onderzoeken van Wageningse sociologen. De theorieën van de Wageningse sociologen werden met het streekverbeteringsprogramma in praktijk omgezet. Traditionele boeren moesten moderne boeren worden. Het beleid van de overheid moest hiervoor zorgen. Daarom is volgens Karel de maakbaarheidsgedachte bij uitstek te bestuderen bij de streekverbetering omdat daarin de ideeën van de Wageningse sociologen als 'sociale ingenieurs' goed zijn te traceren, alsmede de uitvoering in de praktijk.⁴³

Aangezien Karel een brede studie heeft opgezet waarin hij vooral aandacht heeft voor de sociologen en de uitwerking van het streekverbeteringsprogramma, staat in deze scriptie de case Winterswijk centraal. De sociologen en uitwerking van het programma in Winterswijk worden ook hier behandeld, maar het draait vooral om de uitvoering van het programma. De theorie moest immers overgebracht worden in de praktijk. Er wordt dus op kleine schaal gekeken hoe precies de

³⁹ Karel, 1-13.

⁴⁰ Andela, 126.

⁴¹ Karel, 329.

⁴² Ibidem.

⁴³ Karel, 24.

maakbaarheid werd vormgegeven in het streekverbeteringsprogramma. De uitvoering hiervan lag deels bij de overheid en sociologen, maar ook deels bij de standsorganisaties. Op welke wijze werd er vormgegeven aan het streekverbeteringsprogramma in Winterswijk tussen 1962 en 1968 en is er de idee van maakbaarheid erin terug te vinden? Dit onderzoek moet dus verduidelijken of via een overheidsprogramma als streekverbetering de samenleving ook echt gepland en gemaakt kon worden.

6. Bronnen, methoden en opzet

In deze scriptie wordt in het eerste hoofdstuk een kader gezet waarin de politieke, economische en wetenschappelijke achtergrond van het streekverbeteringsprogramma uiteen wordt gezet. Hiertoe worden twee onderzoeken van Wageningse sociologen, Kooy en Benvenuti, uitgelicht. Zij hebben in de jaren 1950 onderzoek gedaan in Winterswijk. Door in te gaan op hoe zij de boeren in Winterswijk zagen en welke problemen zij ondervonden wordt achterhaald hoe zij dachten dat modernisering moest plaatsvinden. Er is onder andere nagegaan welke rol de spanning tussen traditie en moderniteit speelt in hun onderzoeken. Vervolgens is er ook bekeken of zij (verkapte) aanbevelingen doen aan de boeren in Winterswijk. In het volgende hoofdstuk wordt aan de hand van de bronnen bekeken of deze aanbevelingen terugkwamen in het streekverbeteringsprogramma.

In hoofdstuk twee wordt onderzocht of de moderniseringstheorie is terug te vinden bij het uitvoeren van het streekverbeteringsprogramma in Winterswijk. De bronnen in het tweede hoofdstuk zijn uitgaven van het mededelingenblad *'t Olde Wenters*. Dit maandelijkse blad gaf een overzicht van de activiteiten tijdens de streekverbetering weer, alsmede artikelen van de voorlichters. Bij de benadering van deze bronnen wordt gebruik gemaakt van tijdsconcepties. Werd 'tijd' ingezet om boeren bewust te maken van de modernisering? De mentaliteitsverandering hield immers in dat boeren van traditioneel naar modern moesten gaan. Een manier om dit duidelijk te maken was bewustwording van 'de tijd waarin men leeft'.

Het laatste hoofdstuk gaat in op de standsorganisaties die een groot deel van de voorlichting op zich namen. Hoe pakten zij dit aan en in hoeverre deden zij dit naar aanleiding van overheid en wetenschap? Daarnaast wordt er gekeken of zij deze voorlichting eigenlijk wel nuttig vonden, of alleen deden voor meer contact met de achterban. Voor dit hoofdstuk zijn onder andere jaarverslagen, notulen en correspondentie van drie standsorganisaties bekeken die voorlichting gaven in het kader van streekverbetering.

1. De politieke, economische en wetenschappelijke achtergrond van streekverbetering

1.1 Uitgangspositie 1945

De Nederlandse landbouw stond in 1945 in het teken van wederopbouw. Omdat de voedselvoorziening weer op het peil van voor de oorlog moest komen was herstel van de productieomstandigheden noodzakelijk. In de landbouw verliep dit dankzij herstelbeleid voorspoedig: in 1950 was het productieniveau al weer bijna gelijk aan het niveau voor de oorlog.⁴⁴ De wederopbouw maakte echter wel duidelijk dat de Nederlandse landbouw achterliep op andere landen. Het productieniveau van bedrijven in Nederland lag laag. Dit kwam omdat er veel kleine boerenbedrijven waren met een oppervlakte van één tot vijf hectare.

De oorsprong van de vele kleine bedrijven lag aan het einde van de negentiende eeuw. In deze periode werden nieuwe middelen en organisatievormen in de landbouw geïntroduceerd, zoals kunstmest, beter voer en coöperaties van bijvoorbeeld zuivelfabrieken. Dit zorgde ervoor dat boeren genoeg hadden aan een klein stukje grond om in hun levensbehoeften te voorzien. De arbeid op deze bedrijfjes was echter heel intensief. Langzamerhand boden de bedrijfjes steeds minder bestaansmogelijkheden. Dit probleem werd bekend als het kleine-boerenvraagstuk. De politiek probeerde hier voor de oorlog al een oplossing voor te vinden.⁴⁵

In de jaren 1930 begon de overheid met een eerste interventie voor het kleine-boerenvraagstuk. De vele kleine boeren in Nederland waren niet in staat om de mondiale crisis het hoofd te bieden. Vooral de kleine boerenbedrijven op zandgronden in onder andere Gelderland baarden zorgen. Deze boeren hadden niet genoeg kennis van het boerenbedrijf en hun land was verdeeld in kleine lapjes grond. Een eerste interventie van de overheid was de landbouwcrisiswet uit 1933. Deze wet bood financiële steun, maar ook mogelijkheden tot verhoging van kwaliteit van de productie.

De overheid zette een volgende stap met het oprichten van De Dienst voor de Kleine Boerenbedrijven. Deze dienst, opgericht in 1936, moest voorlichting aan kleine boeren geven. Voorlichting was nodig uit vrees voor maatschappelijke onrust en zorgen over de leefbaarheid op het platteland. Er was bijvoorbeeld individuele voorlichting over bedrijfsvoering, maar ook een scholingsproces voor boerinnen en dochters. Er kwam dus meer aandacht vanuit de overheid voor boeren en de problemen op het platteland. Voorheen waren dit vooral de zorgen van de boerenstandsorganisaties die boeren van de eigen zuil ondersteunden.

⁴⁴ Andela, 32-33

⁴⁵ Andela, 33-34.

In 1945 bleek het landbouwbeleid van 1930 erg waardevol voor de wederopbouw. Dankzij ervaring met crisiswetgeving was de voedselvoorziening snel weer hersteld zorgden. Het herstel nam echter niet weg dat er nog veel kleine boerenbedrijven in Nederland bestonden.⁴⁶ Een probleem dat na de wederopbouw weer openbaarde omdat de kleine bedrijven de snelle ontwikkelingen in de landbouw niet konden bijbenen.

1.2 Vernieuwing in politiek en wetenschap

De regering Schermerhorn-Drees (1945-1946) zag in dat herstel alleen niet voldoende was om het naoorlogse beleid vorm te geven. Er waren ook vernieuwingen op politiek en maatschappelijk gebied nodig om de bevolking een goed bestaan te geven.⁴⁷ Daarom was modernisering op economisch gebied noodzakelijk en moest de industrialisering op gang komen. De Marshallhulp die vanaf 1949 naar Nederland kwam zorgde er voor dat industrialisering kon plaatsvinden. De Verenigde Staten bood Nederland niet alleen financiële hulp, maar deelde ook haar wetenschappelijke kennis. Dit leidde tot toepassing van nieuwe theorieën van economen en sociologen over management in bedrijven en planning door de overheid. Het toepassen van deze kennis werd gezien als modernisering door de politieke elite. De nadruk lag op rationalisering, productiviteit, zakelijkheid en technocratisering van beleid. Deze waarden pasten bij een politieke cultuur van wederopbouw en zorgden er eveneens voor dat door de zakelijkheid van het beleid de gezagsgetrouwheid van de bevolking bewaard bleef.⁴⁸

Het moderniseringsproces werd vormgegeven door wiskundig modelleren, dat halverwege de twintigste eeuw ontstond. De werkelijkheid werd in structuren gepresenteerd en in een model geordend. De opkomst van wiskundig modelleren leidde tot de oprichting van het Centraal Planbureau (CPB).⁴⁹ Het CPB fungeerde als een adviesorgaan om het sociaaleconomische beleid van de regering te helpen ontwikkelen.⁵⁰ Uit de cijfers van het CPB bleek dat door de oorlog belangrijke verschuivingen in de landbouw hadden plaatsgevonden. Deze verschuivingen hadden invloed op de productie en afzet van Nederlandse landbouwproducten.

De internationale verhoudingen waren zodanig veranderd dat Nederland onvoldoende krachtvoer, landbouwwerktuigen en kunstmest kon importeren. Dit bracht de veeteeltproductie in gevaar. Daarnaast waren Engeland en Duitsland weggevallen als belangrijke afzetmarkten en door nieuwe inzichten was er meer vraag naar kwalitatief hogere producten. Omdat de kostprijs in Nederland veel hoger lag dan in andere landen, kon Nederland de concurrentie met hen niet meer aan.

⁴⁶ Andela, 34-35, Zie ook A. van den Brink, 36.

⁴⁷ Van den Brink, 36.

⁴⁸ Sjoerd Keulen, *Monumenten van beleid: de wisselwerking tussen Nederlands rijksoverheidsbeleid, sociale wetenschappen en politieke cultuur, 1945-2002* (Hilversum 2014), 24-25.

⁴⁹ Keulen, 24-26

⁵⁰ Van den Brink, 36-37.

Om de concurrentiepositie van Nederland te verbeteren waren productieverhoging en kostprijsverlaging de belangrijkste doelstellingen van het landbouwbeleid na de oorlog. Rationalisatie van de bedrijfsvoering was het devies. Verkaveling, mechanisatie maar ook onderwijs, onderzoek en voorlichting waren hierbij aandachtspunten.⁵¹ Toepassen van kennis met modernisering tot gevolg.

1.3 Sicco Mansholt

Sicco Mansholt was twaalf jaar (1945-1958) minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening. Hij voorzag al vroeg dat de Nederlandse landbouw moest rationaliseren. Al in 1945 boog hij zich over het kleine-boerenvraagstuk. Mansholt wilde bedrijven die kleiner waren dan vijf hectare samenvoegen. Een gevoelig punt, aangezien zeventig procent van de boeren vlak na de oorlog een bedrijf van vijf hectare of kleiner had. Desondanks vond Mansholt dat sanering noodzakelijk was. Hij bleef zich echter gelijktijdig inzetten voor het gezinsbedrijf. Zo vond hij dat bedrijven een redelijk inkomen moesten hebben zodat het gezin ervan kon leven. Een goede bedrijfsleiding maakte goede productprijzen mogelijk, waardoor de export en het economisch herstel kon doorgaan. Uit kostprijsberekeningen bleek dat veel boeren nooit een redelijk bestaan hadden gehad. Omdat dergelijke 'keuterboeren' zorgden voor politieke en godsdienstige stabiliteit werden ze door onder andere de KVP een hand boven het hoofd gehouden.⁵²

Ondanks dat Nederland zich vrij snel hersteld had van de oorlogsjaren, vond Mansholt niet dat de toekomst voor Nederlandse boeren er rooskleurig uitzag. Zoals in de vorige paragraaf duidelijk is geworden, kon Nederland moeilijk met andere landen meekomen. De afzet was hierbij het grootste probleem. Crisispolitiek was niet meer afdoende. Producten van hoge kwaliteit voor een lage prijs waren volgens Mansholt de oplossing. Dit kon alleen plaatsvinden door nieuwe technieken en intensivering van de landbouw. De grote problemen bij het maken van garantieprijzen waren de kleine bedrijven op de zandgronden met een hoge kostprijs. De crisispolitiek kon zo vlak na de oorlog nog niet vaarwel worden gezegd.⁵³

Mansholt had een zware dobber aan het markt- en prijsbeleid. Wel tachtig procent van het begrotingsdebat omstreeks 1950 ging over landbouwprijzen. Het doel van Mansholt was dan ook lastig: een hoge productie tegen lage kosten en tegelijkertijd een bestaansrecht voor boeren. Van Merriënboer zegt hierover: 'Het in standhouden van onrendabele bedrijven met hoge productiekosten paste daarin niet. Het economische aspect stond dus op enigszins gespannen voet met het sociale'.⁵⁴ Landbouwpolitiek was zeer ingewikkeld. Om het prijsbeleid zo goed mogelijk te verantwoorden werd

⁵¹ Van den Brink, 37-41.

⁵² Van Merriënboer, 119-122.

⁵³ Van Merriënboer, 122-124.

⁵⁴ Van Merriënboer, 160-161.

alles berekend door het Landbouw Economisch Instituut (LEI). Het LEI was voor de landbouweconomie wat het CPB voor de rest van de economie was. Met cijfers van het LEI probeerde Mansholt boerenorganisaties te overtuigen dat de prijs die hij bepaalde niet te laag was. Zijn scherpe prijzen moesten er ook voor zorgen dat boeren gestimuleerd werden om rationeler te gaan werken.⁵⁵ Onderzoek, onderwijs en voorlichting moesten de boeren hierbij gaan helpen. In tegenstelling tot het gesteggel over de investeringen in de prijspolitiek, bestond hierover eensgezindheid.⁵⁶

1.4 Doelstellingen in het landbouwbeleid

Waar het prijs- en productiebeleid voorheen de boventoon voerden, vooral door de nasleep van de oorlog, werd begin jaren 1950 de positie van de boer belangrijker. Mansholt wilde de landbouw aanpassen zodat boeren volwaardig konden meedraaien in de moderne samenleving.⁵⁷ De boeren in achtergebleven landbouwstreken, zoals op de zandgronden, moesten hetzelfde welzijns- en welvaartspeil als de industriearbeider bereiken. Erwin Karel geeft hiertoe vier subdoelstellingen. Ten eerste moest er rationalisatie door ruilverkaveling, mechanisatie en ontmenging (vermindering van verschillende productietaken) plaatsvinden. Ten tweede moest er een sanering plaatsvinden. Dit hield in dat ongezonde bedrijven plaats moesten maken voor gezonde bedrijven. De gezonde bedrijven konden dan groeien en schaalvergroting kon plaatsvinden. Ten derde was naast bedrijfstechnische aspecten ook de arbeid van belang. De arbeidskracht moest geoptimaliseerd worden door arbeidsintensievere teelt en er moest een regulering komen voor bedrijfsopvolging. Dit betekende dat er voor minder mensen plaats was in de landbouwsector. Ten vierde moesten bankleningen worden gestimuleerd zodat bedrijfsinvesteringen vergroot werden.⁵⁸ Door deze maatregelen moest het boerenbedrijf sterker worden en daarmee ook de positie van de boer zelf.

De doelstellingen die Karel heeft geformuleerd stonden niet zwart op wit in het landbouwbeleid. Desondanks is het duidelijk dat deze doelstellingen behaald moesten worden om de overkoepelende doelstelling, het welvaartspeil van de boer verhogen en daarmee ook de productie van landbouwproducten verbeteren, te bereiken. Om de subdoelstellingen te bereiken moesten de kleine boeren moderniseren. Zij pasten volgens de beleidsmakers niet meer in het naoorlogse geïndustrialiseerde Nederland. Een zogenaamd streekverbeteringsprogramma zou de traditionele kleine boer transformeren tot een moderne welvarende boer, en daarmee helpen de door Karel beschreven doelstellingen te bereiken.

In de laatste paragrafen van dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan het

⁵⁵ Van Merriënboer, 162-163.

⁵⁶ Van Merriënboer, 189.

⁵⁷ Van Merriënboer, 191.

⁵⁸ Karel 8-9.

streekverbeteringsprogramma. In de volgende paragraaf wordt eerst de vraag behandeld waarom boeren in Nederland niet alleen hun bedrijfsvoering, maar ook hun mentaliteit dienden te veranderen.

1.5 Rurale sociologie

De basis voor streekverbetering lag in de sociologie. Sociologie had na de oorlog een verandering doorgemaakt: waar sociologen voorheen alleen objectief gegevens lieten zien, deden zij nu ook uitspraken over culturele zaken. De descriptieve sociografie werd een verwetenschappelijkte sociologie, met jonge sociologen als 'sociaal ingenieurs' in dienst van de maatschappij. Het was hun taak om kwalitatieve uitspraken te doen en culturele zaken te interpreteren.⁵⁹ Voornamelijk sociologen uit Wageningen onderzochten moderne en traditionele boeren. De gedachte dat modernisering op het platteland alleen kon plaatsvinden door een mentaliteitsverandering is te herleiden naar de Wageningse sociologen.

Een belangrijke Wageningse socioloog is E.W. Hofstee. Deze Wageningse hoogleraar hield zich voornamelijk bezig met modernisering in de landbouw. De boer moest ondernemer worden en zich duidelijk plaatsen in de samenleving.⁶⁰ Het modern-dynamische cultuurpatroon was hierbij belangrijk. De theorie hield in dat de westerse samenleving zich sinds de industrialisering in de negentiende eeuw in een transitie van een traditioneel-ambachtelijke maatschappij naar een modern-industriële maatschappij bevindt. Hierdoor verandert de levensstijl van mensen. Gemeenschapszin en oude normen en waarden verdwijnen en maken plaats voor bereidwilligheid van het individu tot modernisering. De traditionele maatschappij werd door de sociologen beschreven als een gesloten dorpsgemeenschap, georiënteerd op oude waarden. Vernieuwingen werden bekeken met argwaan. De moderne maatschappij werd gekenmerkt door een vooral stedelijke mens, open voor vernieuwing, individueel zelfbewustzijn en noodzaak tot innoveren. Het was mogelijk dat beide maatschappijen in een overgangperiode, zoals na de Tweede Wereldoorlog in Nederland, tegenover en naast elkaar stonden.⁶¹ De moderniseringsthese was de uitkomst van deze ontwikkeling. Karel legt de moderniseringsthese als volgt uit: 'De overgang was onomkeerbaar en impliceerde daarom dat ook de 'achterblijvende' mens moest worden aangepast aan die moderne cultuur. De these was niet alleen bedoeld als wetenschappelijk leerstuk, maar ook als handvat voor vernieuwingen in de praktijk'.⁶²

Met deze achtergrond en met Hofstee als geestelijk vader van de moderniseringsthese zijn er verscheidende onderzoeken gedaan in Winterswijk. Deze onderzoeken worden in de volgende paragraaf geanalyseerd. Vervolgens wordt in het volgende hoofdstuk beoordeeld of ze invloed hadden

⁵⁹ Keulen, 25-26.

⁶⁰ Karel, 21-22.

⁶¹ Karel, 25.

⁶² Karel, 319.

op het streekverbeteringsprogramma in Winterswijk. Volgens Karel was de moderniseringstheorie namelijk een middel om de praktijk vorm te geven.

1.6 Sociologisch onderzoek in de Achterhoek en Winterswijk

De eerste Wageningse socioloog die onderzoek deed in Winterswijk was G. A. Kooy in 1959. Al in de inhoudsopgave valt de nieuwe rol die sociologen na de oorlog aannamen op: het laatste hoofdstuk heet *Het oordeel van de socioloog over de samenwoningen in de Achterhoek*. Het moge duidelijk zijn dat de socioloog niet meer een objectieve geschiedschrijver van zijn eigen tijd is, maar daadwerkelijk een kwalitatief oordeel geeft. Zoals de titel van het laatste hoofdstuk aangeeft gaat de studie van Kooy over de familiehuishouding in de agrarische Achterhoek. De titel van zijn onderzoek, *De oude samenwoning op het nieuwe platteland*, is eveneens veelzeggend.

De ten geleide van het boek, door Hofstee geschreven, toont de - naar eigen zeggen - noodzaak van het onderzoek van de Wageningse sociologen. Kooy's onderzoeksonderwerp was de traditionele samenwoning, dat zoveel betekende als bij elkaar wonen van leden van drie generaties in één huishouding. Deze vorm van samenwoning kwam vooral in het oosten van het land voor. De drie generaties onder één dak huishouding werd als afwijkend gezien in de Westerse wereld. Naast dat het afwijkend is van de normale vorm van samenwoning vindt Hofstee de traditionele samenwoning ongunstig, schadelijk en niet meer van 'onze tijd'. Het einde van de traditionele samenwoning zou belangrijk zijn voor het sociale leven en de materiële uitrusting van het platteland. Onderzoek moet erbij helpen om traditionele samenwoning te beëindigen, aldus Hofstee: 'Het is dus uit het oogpunt van sociale politiek zeer gewenst te weten, hoe het met deze traditionele samenwoning nu feitelijk staat en in hoeverre de wijze, waarop de bevolking zelf deze vorm van samenleving in de tegenwoordige tijd ervaart, aanleiding moet geven tot een doelbewust streven naar beëindiging hiervan.'⁶³ Traditioneel werd dus als negatief gezien en de tegenwoordige tijd als modern waarbij de samenwoning van drie generaties niet meer paste.

Volgens Kooy moet de socioloog zijn interpretatie geven omdat hij een algemeen inzicht in maatschappelijke vraagstukken heeft.⁶⁴ Hij heeft bevonden dat de moderne samenleving al wel aanwezig is in de Achterhoek. De boerenbevolking staat steeds meer open voor de wereld om haar heen. Individualisering is dus ook op het Achterhoekse platteland doorgedrongen. Desondanks proberen de boeren, volgens Kooy, in 1957 ook nog steeds vast te houden aan oude tradities en waarden. Hierdoor is een vorm van crisis ontstaan waarin de traditionele samenwoning niet meer past bij de moderne wereld. Terwijl gezinnen zelfstandig willen zijn, wonen er nu meerdere generaties onder

⁶³ G.A. Kooy, *De oude samenwoning op het nieuwe platteland: een studie over de familiehuishouding in de agrarische Achterhoek* (Assen 1959), ten geleide.

⁶⁴ Kooy, 173.

één dak die zich allemaal met de kinderen bemoeien. Volgens Kooy is het niet gek dat dit na de Tweede Wereldoorlog een probleem werd. In de oorlog kwam de bevolking van de Achterhoek veel meer in aanraking met de buitenwereld dan voorheen. Er kwamen bijvoorbeeld Duitsers naar de Achterhoek, mannen moesten naar Duitsland of Indonesië en er kwamen mensen uit het westen naar de Achterhoek voor eten. De grote mobilisatie van mensen die de oorlog op gang bracht zorgde er volgens Kooy mede voor dat de Achterhoek uit haar isolement werd gehaald.⁶⁵ Zijn onderzoek laat zien dat de moderniseringstheorie waarin traditioneel en modern naast elkaar staan duidelijk was te herkennen in Winterswijk.

Voorlichting is volgens Kooy de beste manier om de bevolking bewust te maken van de problematiek. De bevolking ziet zelf ook nadelen in van samenwoning. De socioloog moet helpen bij de overgang naar een andere vorm van wonen, maar hierbij niet als betweter optreden. De bevolking kan zelf beslissen. Zij kunnen door voorlichting kennis maken met andere vormen van wonen. Kooy zegt: 'Het tonen der diverse mogelijkheden met de hun elk eigen voor- en nadelen is datgene wat t.a.v. de samenwoningsproblematiek nodig is'.⁶⁶ Zoals in hoofdstuk 2 wordt aangetoond, was voorlichting over samenwoning inderdaad een onderdeel van het streekverbeteringsprogramma in Winterswijk.

Een andere socioloog die onderzoek deed in Winterswijk was Bruno Benvenuti. Deze van oorsprong Italiaanse socioloog onderzocht het naast elkaar bestaan van twee cultuurpatronen, zoals Hofstee hem voor was gegaan. Dit onderzoek voerde hij uit in Winterswijk en resulteerde in 1961 in een proefschrift. Het onderzoek van Benvenuti moest de moderniseringstheorie ondersteunen. Hij wilde de mentaliteit van boeren meten in plaats van gedrag. Het was volgens hem bijvoorbeeld niet waar dat alle grotere boeren vooruitstrevender zijn dan kleine boeren. Zijn hypothese luidde als volgt: 'Er bestaat een cultuurpatroon, typerend voor de vooruitstrevende boer. Dit moderne cultuurpatroon dringt langzamerhand door tot het platteland; het is gekenmerkt door de individuele oriëntering op de buitenwereld en door een zekere mate van eigen, bewuste stellingname tegenover vele levensproblemen. Dit cultuurpatroon ontwikkelt zich in de sociaal-culturele aanraking van stad en platteland en heeft een allesomvattend karakter, d.w.z. het beïnvloedt het totale gedrag van de betrokken groep, met inbegrip van de bedrijfsvoering'.⁶⁷

Een moderne boer is volgens Benvenuti dus iemand die in volle bewustzijn staat tegenover bepaalde levensvraagstukken waarvan de moderne boer op de hoogte moet zijn. Om dit te kunnen meten had Benvenuti een vragenlijst gemaakt. In deze vragenlijst waren vragen 'verstopt' die bijvoorbeeld aantoonden dat de ene boer meer bereid was tot verandering dan een andere. Daarnaast wilde hij aantonen dat moderne boeren hogere eisen stelden aan het leven. De meest opvallende

⁶⁵ Kooy, 220-224.

⁶⁶ Kooy, 217.

⁶⁷ Bruno Benvenuti, *Farming in cultural change* (Assen 1961), XXXIII.

conclusie was misschien wel dat Benvenuti stelde dat moderne boeren dichterbij een verharde weg woonden. Dit toonde volgens hem aan dat de wijze van denken grotendeels door de ruimere maatschappelijke aanraking wordt veroorzaakt en niet door persoonlijke aangeboren eigenschappen.⁶⁸

Benvenuti stelt dat een doel, bijvoorbeeld het gebruik maken van machines, alleen kan worden gehaald als het middel daarvoor ook aanwezig is. In zijn woorden: 'Some farmers cannot make efficient use of the techniques advised them because they themselves are not in the right psychological frame of mind. No one can too often let several old customs fall and adopt simultaneously new ones if he is not in a favorable frame of mind for doing so.'⁶⁹ Boeren moeten dus de juiste mentaliteit hebben om veranderingen het bedrijf aan te brengen, anders kunnen ze de voorgestelde veranderingen helemaal niet toepassen.

1.7 Van kleine-boerenvraagstuk naar streekverbeteringsprogramma

Het streekverbeteringsprogramma, beïnvloed door de sociologen, wilde naast technische voorlichting ook een mentaliteitsverandering teweegbrengen. Boeren moesten geholpen worden om zich te ontplooiën aan het traditionele cultuurpatroon. De theorieën van de Wageningse sociologen werden met het streekverbeteringsprogramma in praktijk omgezet. Traditionele boeren moesten moderne boeren worden. Het beleid van de overheid moest hiervoor zorgen. Zoals in het begin van het hoofdstuk is geschetst, vormde het kleine-boerenvraagstuk de aanloop voor het streekverbeteringsprogramma. Wetenschappers en politici braken het hoofd over hoe dit vraagstuk moest worden opgelost. Van 1953 tot 1956 werden de eerste mogelijkheden tot een voorlichtingsprogramma bekeken om het vraagstuk op te lossen. De Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst (RLVD) had in deze tijd al enkele projecten lopen die als voorlopers van het streekverbeteringsprogramma kunnen worden gezien.⁷⁰ In het vervolg van deze paragraaf wordt aandacht besteed aan het tot stand komen van het streekverbeteringsprogramma.

Landbouwvoorlichting was niet nieuw. Al voor de oorlog werd er voorlichting gegeven aan boeren. Vanwege de wederopbouw en technische vernieuwingen steeg het aantal RLVD-ambtenaren na de oorlog sterk. Daarnaast was de voorlichting in Nederland volgens een rapport van de Organisatie voor Europese Samenwerking voor verbetering vatbaar. Sociale voorlichting kreeg weinig aandacht en landbouwkundig onderzoek werd niet goed ingezet. Tijd voor verandering.⁷¹

De Verenigde Staten bleken een voorbeeld te zijn voor Nederland. Daar was er een veelzijdige voorlichting waarbij Rural Sociology belangrijk was. Hofstee was mede door reizen naar Amerika

⁶⁸ Benvenuti, XXXIII-XXXVI

⁶⁹ Benvenuti, 397-398.

⁷⁰ Karel, 91.

⁷¹ Andela, 128-129.

geïnspireerd geraakt.⁷² Onderzoek naar de plattelandsbevolking hielp bij de overgang van een traditionele samenleving naar een moderne samenleving. Door middel van onder andere demonstraties, krantjes en proefvelden had de Amerikaanse voorlichting de levensstandaard op het platteland verbeterd. Bij deze voorlichting werden naast de boer ook de huishouding, boerin en kinderen betrokken.⁷³

Om dit ook in Nederland te bereiken werden er extra raden opgericht om de standsorganisaties te helpen bij de nieuwe vorm van voorlichting. De Landelijke Landbouwvoorlichtingsraad was onderdeel van de RLVD. Deze voorlichtingsraad werd in 1953 opgericht en moest het contact tussen de voorlichtingsdiensten van de overheid en de boeren zelf verbeteren. Naast de Landelijke Landbouwvoorlichtingsraad werden er ook Provinciale Landbouwvoorlichtingsraden opgericht. De landelijke raad adviseerde de minister over de voorlichting in de landbouw en de provinciale raden hadden meer een uitvoerende rol. Met deze raden was een bestuurlijke infrastructuur voor een streekverbeteringsprogramma opgezet.⁷⁴ In 1953 was de functie van deze raden nog niet zo duidelijk en was het vooral bedoeld om overleg te plegen over landbouwvoorlichting tussen verschillende partijen.

In dezelfde tijd dat de landbouwvoorlichtingsraden werden opgericht, werd ook de moderniseringstheorie, zoals beschreven in het vorige hoofdstuk, getest. De eerste experimenten van de RLVD om modernisering te stimuleren werden in de voorbeelddorpen Rottevalle en Kerkhoven gehouden. Dit experiment werd naar Frans voorbeeld begonnen. In Frankrijk wilde de regering vooral productieveverschillen tussen regio's verminderen. Dit deed zij met groepsgerichte voorlichting op het landbouwkundig vlak. In Rottevalle en Kerkhoven werd de voorlichting uitgebreid met huishoudelijke voorlichting om ook de levensomstandigheden van het gezin te verbeteren. De voorbeelddorpen lagen volgens de voorlichters in achtergebleven gebieden en moesten geholpen worden bij modernisering.⁷⁵

De voorbeelddorpen bleken een leerschool. De RLVD leerde dat bij groepsgerichte voorlichting het belangrijk was om goede lokale leiders in te zetten. De boerenstandsorganisaties waren het meest bekend bij de boeren zelf. Om de boeren zo goed mogelijk te bereiken moest de voorlichtingsdienst van deze organisaties gebruik maken. Via de voorlichtingsraden konden deze boerenorganisaties op centraal niveau worden gestuurd. De Wageningse sociologen leerden van de voorbeelddorpen dat er

⁷² *Rural Sociology* ontstond rond 1910 in de Verenigde Staten. In het begin werd er vooral data verzameld over het sociale en economische leven op het platteland. Vanaf 1930 werd er meer thematisch gewerkt door bijvoorbeeld onderzoek te doen naar migratie naar en van het platteland. De Wageningse socioloog Hofstee kwam door een reis naar de VS in 1951 in aanraking met rural sociology. Hierdoor kwam systematische landbouwsociologie ook naar Nederland. Zie bijvoorbeeld: Erwin Karel, *De maakbare boer*.

⁷³ Andela, 128-129.

⁷⁴ Karel, 91-93.

⁷⁵ Karel, 93-100.

nog niet genoeg inzicht was in cultuurpatronen. Zij stelden dat er meer onderzoek moest komen naar deze cultuurpatronen, iets dat tijdens het experiment al gebeurde.⁷⁶

In 1953 werden dus twee belangrijke voorwaarden voor een grootschalig voorlichtingsprogramma geboren: ten eerste de Landelijke en Provinciale voorlichtingsraden en ten tweede een eerste experiment met groepsgerichte voorlichting over modernisering. Deze voorwaarden leidden tot een streekverbeteringsplan. Deze term werd voor het eerste genoemd in een nota uit 1954 van H.T. Tjallema, ambtenaar bij het ministerie van Landbouw. De nota heette 'Voorlichtingsmethoden met betrekking tot moeilijke gebieden en groepen boeren' en was gericht aan de Landelijke Landbouwvoorlichtingsraad. Tjallema voorzag vooral problemen bij de ruilverkaveling, waarop volgens hem veel boeren niet goed voorbereid waren. Een streekverbeteringsplan zou er volgens Tjallema toe leiden dat problemen zoals de mentaliteit van boeren, een laag productiepeil, kwaliteit van gebouwen en tekort of overschot aan arbeid in bepaalde gebieden aangepakt konden worden. Door deze problemen streeksgewijs aan te pakken zou de ruilverkaveling zo goed mogelijk verlopen.⁷⁷

De voorwaarden waren er, en de idee van een streekverbeteringsprogramma ook. De aanleiding om te starten met het streekverbeteringsprogramma was het jaarlijkse rapport van het Landbouw Economisch Instituut (LEI) in 1955 waarin bleek dat de melkproductiekosten op zandgronden wel tien tot vijftien procent hoger waren dan op weidegronden. De verschillen, hinderden de uitvoering van het landbouwbeleid. De RLVD besloot een streekverbeteringsprogramma op te zetten. Hierna volgde een selectie van achtergebleven gebieden en gebieden waar ruilverkaveling plaats ging vinden.⁷⁸ De eerste 'streekverbeteringen' konden gaan beginnen.

1.8 Onderzoek naar het streekverbeteringsprogramma

Zoals in de vorige paragraaf duidelijk is gemaakt bestond een streekverbeteringsprogramma uit groepsgerichte voorlichting aan boeren uit achtergebleven gebieden. Wat precies een achtergebleven gebied was werd aan de hand van onderzoeken van het LEI bepaald. Het LEI bepaalde onder andere op basis van de grootte van bedrijven, de mechanisatiegraad, aantal stuks vee, arbeidseffect, landbouwonderwijs, en vergrijzing (dat hield modernisering tegen) of een gebied achtergebleven was.⁷⁹

Het doel van het streekverbeteringsprogramma was een hogere arbeidsproductiviteit van de boer, meer opbrengsten en een inkomen gelijkwaardig aan dat van een fabrieksarbeider. De boer

⁷⁶ Karel, 100

⁷⁷ Karel, 100.

⁷⁸ Karel, 100-106 en Andela, 141.

⁷⁹ Karel, 107-108.

moest dankzij modernisering een ondernemer worden. Beslissingen over zijn bedrijf moesten niet meer gedaan worden vanuit traditie, maar uit rationele overwegingen. Bijvoorbeeld: niet de oudste zoon moest per definitie zijn vader moest opvolgen, maar de zoon of dochter met een ondernemersgeest. Kinderen konden ook een toekomst buiten het bedrijf krijgen.⁸⁰

Modernisering van boeren moest plaatsvinden door drie soorten voorlichting. Ten eerste was er landbouwkundige voorlichting. Hierdoor kon de boer zijn bedrijfsstijl optimaliseren. Ten tweede was er huishoudelijke voorlichting waarbij de boerin kennis kon nemen van een 'moderne huishouding'. Door een optimale huishouding had de boerin meer tijd om haar man te helpen. Ten slotte was er agrarisch-sociale voorlichting. Deze voorlichting moest een boer en zijn gezin helpen met hun positie in de samenleving.

In totaal vonden er in Nederland van 1956 tot 1970 132 'streekverbeteringen' plaats. Dit waren achtergebleven gebieden en gebieden waar ruilverkaveling plaatsvond. Op basis van beschikbaar bronmateriaal heeft Karel uit deze streekverbeteringen een selectie van 38 gebieden gemaakt. Alle streekverbeteringen in zijn selectie zijn geanalyseerd, vooral aan de hand van eindrapporten. Door deze analyse heeft Karel de verschillende onderwerpen die bij de voorlichtingen aan bod kwamen kunnen onderscheiden.⁸¹ Hoewel er verschillen waren in de inhoud en uitvoering van het streekverbeteringsprogramma tussen de gebieden, was de voorlichting wel vergelijkbaar: een planmatige en groepsgewijze aanpak was overal terug te vinden.⁸²

De onderwerpen die bij landbouwkundige voorlichting hoorden waren: vergroting van het bedrijf, technische staat van gebouwen, bedrijfsstijl, mechanisatie, ontginningen, verbetering grond, ruilverkaveling, verbetering veestapel, tuinbouw en fruitteelt, bedrijfsboekhouding en bank- en financieringszaken. Huishoudelijke voorlichting behelsde de volgende aspecten: woning (inrichting), voeding, huishoudelijke apparatuur en diepvriezers, hygiëne en kleding, moes- en siertuin, boekhouding (huishoudgeld) en rationele arbeidsmethoden. De agrarisch-sociale voorlichting was de laatste soort voorlichting van het drieluik en omvatte: school- en beroepskeuze, afvloeiing (stoppen met het bedrijf), bedrijfsopvolging, vrijetijdsbesteding (gezinsvraagstukken), financiering van bedrijf en gezin en positie in de samenleving.⁸³

Bovenstaande onderwerpen geven weer wat de voorlichters belangrijk vonden en op welke onderwerpen de boeren in meer of mindere mate achterliepen. Door voorlichting te geven konden boeren de achterstand wegwerken. 'Modernisering' zou ook op het boerenerf plaatsvinden. In het volgende hoofdstuk wordt geanalyseerd of de onderwerpen die Karel onderscheidt ook in Winterswijk

⁸⁰ Karel, 140-144.

⁸¹ Karel, 147.

⁸² Andela, 146.

⁸³ Karel, 162.

terug te vinden zijn. De moderniseringsthese komt in deze onderwerpen tot uitvoering: een boer moet ondernemer worden. In andere woorden: de moderniseringsthese moet, op maat gemaakt voor Winterswijk, terug te vinden zijn in de voorlichting die hier plaatsvond.

2. Van wetenschap en politiek naar boerenerf

2.1 't Olde Wenters en het streekverbeteringsprogramma in Winterswijk

In Winterswijk begon het streekverbeteringsprogramma op 2 oktober 1962 met de installatie van de streekverbeteringscommissie. In dat jaar werden er dertig gebieden aangewezen waar het streekverbeteringsprogramma van start mocht gaan. De regering besloot dat subsidies, die oorspronkelijk bedoeld waren voor directe steun in de vorm van melkprijsgaranties, ook voor indirecte steun ingezet mochten worden.⁸⁴ Dit geld werd gestoken in het streekverbeteringsprogramma waardoor er ook in Winterswijk een programma van start kon gaan.

De voorlichting was vrij ingrijpend in het leven van de bevolking. Omdat boerenstandsorganisaties het vertrouwen van de boeren al hadden, was voorlichting vanuit deze eigen zuil effectiever dan voorlichting door andere organisaties. Daarom werd de voorlichting gezamenlijk door de Landelijke en Provinciale voorlichtingsraden en boerenstandsorganisaties gegeven. Dit had de RLVD in Rottevalle en Kerkhoven geleerd met het inzetten van lokale leiders. De boerenstandsorganisaties zelf konden hun grip op de boeren verstevigen, ook zij voelden maatschappelijke verandering.⁸⁵

Zodoende bestond de streekverbeteringscommissie voor een groot deel uit vertegenwoordigers van de organisaties afkomstig uit de eigen streek. Deze commissie werd bijgestaan door beroepsvoorlichters. Een belangrijk persoon uit de omgeving werd voorzitter van de commissie omdat deze al een 'local leader' was. De bevolking kreeg zo zelf ook stem in het programma. Volgens de beroepsvoorlichters was dit belangrijk omdat het programma tijdelijk was. Zelfwerkzaamheid en verantwoordelijkheid van de bevolking moest gestimuleerd worden, zodat de voorlichting na afloop van het programma zijn effect niet verloor.⁸⁶

In Winterswijk is deze organisatorische opzet van het streekverbeteringsprogramma goed te herkennen. Er waren vertegenwoordigers in de commissie van verschillende boerenorganisaties.⁸⁷ Alle vertegenwoordigers waren afkomstig uit Winterswijk. Daarnaast was er nog een huishoudelijke commissie opgezet met dames uit verschillende verenigingen.⁸⁸ Er werd een speciaal maandblad uitgegeven om informatie over het programma in Winterswijk te verspreiden. Dit heette *'t Olde*

⁸⁴ Andela, 148.

⁸⁵ Andela, 141-142.

⁸⁶ Andela, 142.

⁸⁷ Deze organisaties waren: Geldersche Maatschappij van Landbouw (G.M.v.L.), Christelijke Boeren en Tuinders Bond (C.B.T.B.), Aartsdiocesane Boeren en Tuinders Bond (A.B.T.B.), Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen, Christelijke Plattelands Bond (C.P.B.), Bond Oudleerlingen landbouwonderwijs Gelderland (B.O.G.), Christelijke Jonge Boeren en Tuinders Bond (C.J.B.T.B.), Jonge Boeren en Tuinders Bond (J.B.T.B.) en de B.B. waarvan niet duidelijk is waarvoor deze afkorting staat.

⁸⁸ 't Olde Wenters: mededelingenblad streekverbetering Winterswijk. Oktober 1962 1e jaargang nr. 1. (ECAL Doetinchem)

Wenters. Hier stonden verslagen van verschillende activiteiten, zogenoemde ‘korte wenken’ en artikelen met informatie op landbouwkundig-, huishoudelijk- en agrarisch-sociaal vlak in. Verder stonden er ook foto’s in onder de noemer ‘Een plaatje met een praatje’, adressen van voorlichters en commissieleden, en een stukje van Henk Krosenbrink (streekschrijver) in het dialect. Het blad werd gevuld door zowel de voorlichters als de bevolking zelf. In totaal zijn er 7 jaargangen van het mededelingenblad.⁸⁹

In de volgende paragrafen wordt aan de hand van *’t Olde Wenters* geanalyseerd of de onderwerpen van Karel terugkomen in de voorlichting. Het maandblad is hier bij uitstek geschikt voor omdat het alle activiteiten van het streekverbeteringsprogramma in Winterswijk bijhield. Daarnaast wordt nagegaan of de moderniseringsthese in de onderwerpen is te herkennen en in hoeverre deze aan de boeren werd duidelijk gemaakt. Traditie is bij de moderniseringsthese negatief en moderniteit positief. In andere woorden: Hoe werd de noodzaak tot modernisering door de voorlichters overgebracht op de boerenbevolking in Winterswijk en in hoeverre is de moderniseringsthese hierin terug te vinden?

2.2 Tijdsconcepties in *’t Olde Wenters*

In deze paragraaf wordt eerst aan de hand van tijdsconcepties ingegaan op hoe de noodzaak tot moderniseren werd overgebracht. In de volgende paragrafen wordt vervolgens uiteengezet of de moderniseringsthese terug is te vinden in het streekverbeteringsprogramma van Winterswijk.

In Winterswijk was bij het begin van het streekverbeteringsprogramma nog geen sprake van ruilverkaveling. Dit betekent dat Winterswijk moet aangemerkt zijn als achtergebleven gebied, wilde het in aanmerking komen om aan het streekverbeteringsprogramma mee te doen. Er was dus een noodzaak tot modernisering. De betrokkenen bij het programma in Winterswijk en de landbouwvoorlichters moesten dus een bepaalde tijdsconceptie hebben waardoor er ‘streekverbetering’ moest plaatsvinden. Boeren in Winterswijk ‘liepen achter’ (in tijd en dus ontwikkeling) en moesten ‘modern’ (dus van deze tijd) worden. Om de boeren over te halen om mee te werken aan het programma moest dus de noodzaak (meegaan met ‘de tijd’) duidelijk worden gemaakt. Dit is terug te vinden in *’t Olde Wenters*.

Om de tijdsconceptie van de voorlichters en commissieleden uit *’t Olde Wenters* te achterhalen wordt er gebruik gemaakt van een steekproef. Alle 70 nummers die verschenen zijn over zeven jaargangen onderzoeken zou te omvangrijk zijn voor dit onderzoek. De steekproef omvat uit iedere jaargang vier nummers. De eerste en laatste jaargangen tellen echter minder nummers omdat in deze jaren het streekverbeteringsprogramma aanving en ophield. In deze jaargangen zijn twee nummers

⁸⁹ Alle jaargangen van *’t Olde Wenters* zijn te vinden in het Erfgoedcentrum Achterhoek Liemers te Doetinchem.

geanalyseerd. In totaal zijn er dus 24 jaargangen onderzocht. De nummers zijn verspreid over het jaar geselecteerd, zodat er een goed beeld kon worden gevormd over de gehele jaargang. De artikelen worden gescand op termen die met tijdsconcepties verband houden. Bijvoorbeeld: tijd, traditie, modern, achterhaald, vooruitgang, stilstand, tegenwoordig, toekomst en vroeger. Naast de edities van *'t Olde Wenters* is het eindrapport van de streekverbetering in Winterswijk onderzocht.

Al in het eerste nummer van *'t Olde Wenters* zijn veel tijdsconcepties terug te vinden. J.B. Vlam, burgemeester van Winterswijk van 1955 tot en met 1970, begint met het eerste artikel in het blad. Het blijkt dat Vlam de streekverbetering vooral als kans ziet: 'Tradities zijn vaak waardevol, doch hen onder alle omstandigheden handhaven betekent belemmeringen oproepen in een periode, dat de kansen gegrepen moeten worden'.⁹⁰ Er is een duidelijke tijdsconceptie aanwezig van een nieuwe tijd waar in meer mogelijk is, Vlam heeft het namelijk over kansen van deze tijd. Tradities dragen niet bij aan de vooruitgang. Daarnaast is het tijd voor een 'spreidingsongelijkheid van het welvaartsbegrip ook voor de landbouwende stand'.⁹¹ De doelstelling van de streekverbetering is duidelijk.

Uit de inleiding van de voorzitter, J.W.G. Roerdinkholder, alsmede uit de inleiding van de secretaris wordt duidelijk dat de streekverbetering inderdaad heeft kunnen plaatsvinden in Winterswijk doordat de overheid meer te besteden had voor de landbouw. De voorzitter geeft aan dat Winterswijk geen achterstandsgebied is, maar dat er wel veel te verbeteren valt. Door Winterswijk niet als een achterstandsgebied te typeren, terwijl dit wel een voorwaarde was om streekverbetering uit te voeren, wil hij waarschijnlijk de boeren niet kwetsen. Een duidelijke tijdsconceptie van vroeger en nu, waarbij in het nu de vooruitgang belangrijk is, zijn uit zijn woorden op te maken. In zijn korte artikel refereert hij wel drie keer aan de 'tijd' waarin geleefd wordt. Zo moet ook het platteland met de tijd mee. Daarnaast schrijft hij dat het een tijd van stormachtige ontwikkeling is en dat de landbouw een zeer donkere en moeilijke tijd doormaakt.⁹²

De voorzitter van de Provinciale Landbouw Voorlichtingsraad, G. van der Ley, komt ook aan het woord in de eerste uitgave van *'t Olde Wenters*. Het belang van de huishoudelijke- en de agrarisch-sociale voorlichting zet hij uiteen. Vooral de laatste soort voorlichting is van belang voor de veranderende tijd. Het aandeel van de beroepsbevolking dat werkt in de landbouw is sterk afgenomen en blijft verder afnemen, aldus van der Ley. Er is sprake van een welvaartsstijging, maar bij de boerenbevolking is dat nog niet het geval. De bevolking krijgt ook steeds meer vrije tijd, wat voor de boeren veelal niet geldt. Hierdoor kunnen gevoelens van onrecht ontstaan. Daarnaast krijgen kinderen steeds meer mogelijkheden om een andere opleiding te volgen dan een landbouwschool. Ook zullen

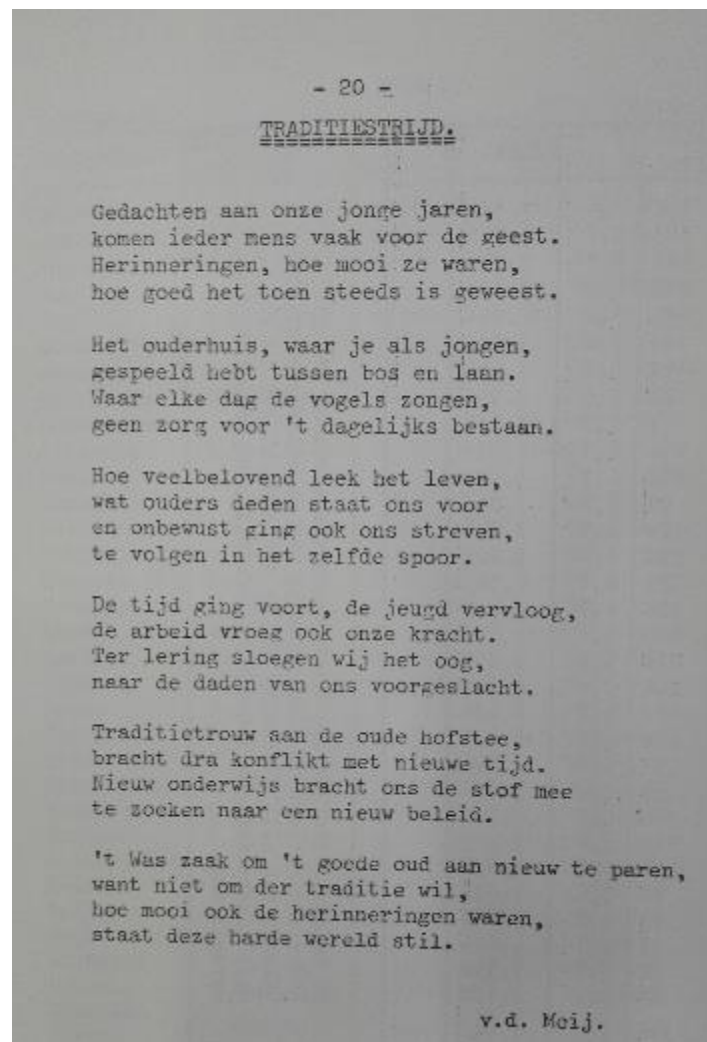
⁹⁰ J.B. Vlam, *'t Olde Wenters*: mededelingenblad streekverbetering Winterswijk. Oktober 1962 1^e jaargang nr. 1. (ECAL Doetinchem), 1.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem, 2-3.

zij verdienen buiten het bedrijf om gaan verdienen. Deze, niet direct aan landbouw gerelateerde problemen, brengen verschillende problemen met zich mee voor de boeren. De agrarisch-sociale voorlichting is bedoeld om deze problemen te helpen oplossen.⁹³

Henk Krosenbrink gaat in zijn eerste stukje nadrukkelijk in op de tijd. In al zijn stukjes komt de geschiedenis van de Achterhoek aan de orde, maar in zijn eerste stukje gaat het nadrukkelijk over 'vroeger' en 'nu'. Het is een moderne tijd waarin geleefd wordt. Hij vraagt zich af hoe de mensen vroeger tegen de tegenwoordige tijd zouden aankijken. Ook kijkt hij in de toekomst. Zal het nageslacht deze generatie als brekers of bouwers zien? Er zijn nog veel verbeteringen aanstaande, aldus Krosenbrink. Het wordt duidelijk wat hij met zijn stukjes in *'t Olde Wenters* wil: hij vindt de tijd 'nu' beter en daar moet iedereen dankbaar voor zijn. Die dankbaarheid wil hij oproepen door naar vroeger te kijken in zijn stukjes, al mag men volgens hem ook nog wel eens verlangen naar vroeger.⁹⁴

Figuur 1 Gedicht uit 't Olde Wenters waarin de botsing tussen traditie en vooruitgang duidelijk naar voren komt

⁹³ Ir. F.C. Prillewitz, *'t Olde Wenters*, Oktober 1962 1^e jaargang nr. 1.

⁹⁴ Henk Krosenbrink, *'t Olde Wenters*, December 1962 1^e jaargang nr. 3.

2.3 Landbouwkundige voorlichting

In de overige nummers van *'t Olde Wenters* komen vooral artikelen voor met betrekking tot de activiteiten die worden uitgevoerd in het kader van het streekverbeteringsprogramma. Toch zijn er ook in veel artikelen tijdsconcepties te herkennen. De landbouwkundige onderwerpen zijn vooral technisch van aard. De onderwerpen die Karel heeft onderscheiden op dit gebied zijn ook terug te vinden in de activiteiten die in Winterswijk plaatsvonden. Bijvoorbeeld een artikel over de verbetering van de veestapel. Dit artikel ging over de kalveropfok (het grootbrengen van kalveren). Er wordt duidelijk gemaakt dat de voorlichting belangrijk is voor de toekomst van de veebedrijven: 'Een harmonisch samenspel van voeding en verzorging is in sterke mate bepalend voor de ontwikkeling van de toekomstige, zo noodzakelijke economische bedrijfskoe'.⁹⁵

In een ander artikel wordt juist gesproken over de sleur waarin sommige boeren verkeren. Door de voorlichtingsdienst is al herhaaldelijk gewezen op het praktisch opslaan van zomergraan. Bijna geen enkele boer wijkt af van 'de sleur' en ze vinden allemaal dat het door de voorlichters genoemde methode te veel werk is. Daarom wordt er over de voordelen en werkwijzen gesproken door een 'praktische boer' die wel de methode van de voorlichters aannam. De landbouwkundige voorlichter: 'Mogelijk stemt dit tot nadenken en is men eerder genegen iets aan te nemen van een collega dan van een voorlichter'.⁹⁶

Dat collega-boeren werden ingezet om als voorbeeld te dienen voor andere boeren was een middel dat de landbouwkundige voorlichters vaker inzetten. Boeren werden aangeraden om kritisch naar het bedrijf te kijken zoals een boer in de buurtschap Kotten deed. Hij vond zijn percelen te krom en past dit aan met hulp van de RLVD en zijn burens. Het artikel stelt: 'Met iets wat sinds jaar en dag zo is geweest, raakt men op den duur zo vertrouwd dat men al gauw geneigd is te denken dat het beslist niet anders kan'. De boer uit Kotten bracht hier verandering in. Hij was zich bewust van de noodzaak tot vernieuwing: 'Vooral in een tijd als de onze, die aan zulke snelle veranderingen onderhevig is, is het noodzakelijk de produktieomstandigheden goed in de gaten te houden en tijdig aan de behoefte aan te passen'.⁹⁷ De boer uit Kotten deed dit dus met zijn percelen.

⁹⁵ 't Olde Wenters, December 1962 1^e jaargang nr. 3

⁹⁶ 't Olde Wenters, Juli 1966 5^e jaargang nr. 7 (ECAL Doetinchem)

⁹⁷ 't Olde Wenters, Juli 1967 6^e jaargang nr. 7

Figuur 2 In het kader van landbouwkundige voorlichting werden diverse cursussen gegeven. Bij goede afsluiting ontving de deelnemer een diploma, zoals hierboven getoond.

2.4 Huishoudelijke voorlichting

Ook in de huishoudelijke voorlichting kwamen de onderwerpen van Karel aan de orde, evenals de techniek om met een praktijkervaring anderen te overtuigen van het nut van de voorlichting. Een huismoeder uit een ander streekverbeteringsgebied spreekt bijvoorbeeld over de modernisering van haar keuken en welke tijdsbesparing haar dit oplevert.⁹⁸ Keukens uit 'die goede oude tijd' waarin het hele gezin leefde worden niet meer als praktisch gezien. 'De tegenwoordige tijd' vereist een gezellige keuken, maar ook een praktische keuken.⁹⁹ De huishoudelijke voorlichting richt zich dus op de gezelligheid van vroeger, maar benadrukt dat tegenwoordig een moderne praktische keuken nodig is. In 1964 was de eerste voorbeeldkeuken in Winterswijk klaar. Een praktische keuken was ook bij deze

⁹⁸ 't Olde Wenters, Maart 1963 2^e jaargang nr. 3

⁹⁹ 't Olde Wenters, December 1962 1^e jaargang nr. 3

verbouwing het meest belangrijk. Een 'hypermoderne keuken met allerlei luxe snufjes' hoefden de boerinnen die de keuken konden gaan bezoeken echter niet te verwachten.¹⁰⁰ Dat was niet de doelstelling van de huishoudelijke voorlichting. Een verbetering van de arbeidsomstandigheden in het huis wel.

In de eerste jaren van het streekverbeteringsprogramma werd in Winterswijk vooral aandacht gegeven aan de keuken en tuinen. In latere jaren werd ook de rest van het huis behandeld, zoals het toilet. Er wordt gezegd dat tegenwoordig een toilet in het woonhuis, in plaats van in de stal, heel normaal is. Een modern toilet met waterspoeling is allang geen luxe meer, aldus de huishoudelijke voorlichtsters. Dit heeft voordelen voor het hele gezin. Het toilet in of achter de stal zorgde voor ongemak: 'Van bed naar toilet was dan ook geen pret...'.¹⁰¹ De boodschap is: wanneer er goed op de kosten gelet wordt is comfort geen overbodige luxe. Comfort in het huishouden past bij de huidige tijd.

De tijdsconceptie die in de landbouwkundige en huishoudelijke voorlichting naar voren komt benadrukt de snelle veranderende tijd en de aanpassingen die hierbij nodig zijn. Het verschil met 'vroeger' en 'nu' wordt benadrukt. Deze soorten voorlichting waren vooral gericht op een verandering van de omgeving van de boer en zijn gezin. Bij agrarisch-sociale voorlichting was verandering vooral gericht op de mentaliteit. Deze voorlichting was ook nieuw in tegenstelling tot de andere twee.

Figuur 3 Een nieuwe keuken bracht voordelen voor het hele gezin

¹⁰⁰ 't Olde Wenters, februari 1964 3^e jaargang nr. 2.

¹⁰¹ 't Olde Wenters, september 1967 6^e jaargang nr. 9.

2.5 Agrarisch-sociale voorlichting

De agrarisch-sociale voorlichting werd vooral uitgevoerd door de boerenstandsorganisaties, omdat deze organisaties beter bij de belevingswereld van de boeren en hun gezinnen aansloten. In het volgende hoofdstuk komt nader aan de orde hoe deze organisaties met de voorlichting omgingen. In deze paragraaf wordt zowel ingegaan op de tijdsconceptie van de agrarisch-sociale voorlichting alsook op de manier waarop gepoogd werd de mentaliteit van de boeren te veranderen.

De onderwerpen die Karel heeft beschreven bij agrarisch-sociale voorlichting komen eveneens aan de orde in Winterswijk. Om het onderwerp 'positie in de samenleving' bij de boeren onder de aandacht te brengen werd er een uitwisselingsproject georganiseerd. De bedoeling was dat dit leerzaam was, een verruiming van het gezichtsveld gaf en een mogelijkheid te bieden om er een paar dagen uit te zijn. Vooral een paar dagen vakantie was voor het boerengezin 'in deze tijd' van bijzonder belang.¹⁰²

In 1965 bezoeken boeren uit Drenthe Winterswijk. In 1966 worden de rollen omgedraaid en krijgen de Drentse boeren de boeren uit Winterswijk op bezoek. In maart werd er een oproep gedaan tot inschrijving voor de uitwisseling. Veel boeren vonden het onhandig om het bedrijf een paar dagen te verlaten en zij waren dit ook niet gewend. De voorlichters gaven diverse argumenten om de boeren toch over te halen. Ten eerste is het uitstapje in mei, in deze periode zijn er geen grote bezwaren om er een paar dagen op uit te trekken. Ten tweede wordt de unieke mogelijkheid benadrukt: 'De boer en zijn gezin komt er veelal (nog) niet aan toe om met vakantie te gaan. Via de streekverbetering is het mogelijk eens een kijkje te nemen in een andere streek'.¹⁰³ De voorlichters maken dus al duidelijk dat in de toekomst de boeren wel vaker met vakantie zullen gaan.

Naast de kennismaking met andere streken was de school- en beroepskeuze van de kinderen ook een belangrijk onderwerp bij agrarisch-sociale voorlichting. In 1964 werd er een extra nummer van 't Olde Wenters uitgegeven over de opleiding en beroepskeuze van kinderen. Voor veel kinderen behoorde een toekomst op het bedrijf van de ouders niet meer tot de mogelijkheden. Ouders moeten hun kinderen dus niet meer in een bepaalde richting sturen, maar zelf laten kiezen. Als het kind goed kan leren vinden de voorlichters het verstandig om hem of haar naar de hogereburgerschool (h.b.s.) of gymnasium te laten gaan. Dat is ook belangrijk om in aanraking te komen met kinderen uit andere bevolkingsgroepen: 'De boerenstand leeft geen geïsoleerd bestaan meer, maar wordt steeds meer geïntegreerd in ons hele volk. Samen naar school gaan maakt deze noodzakelijke aanpassing en invoeging gemakkelijker'.¹⁰⁴ De schoolkeuze was dan ook belangrijk voor de positie in de samenleving van de boerenkinderen.

¹⁰² 't Olde Wenters, april 1964 3^e jaargang nr. 4.

¹⁰³ 't Olde Wenters, maart 1966 5^e jaargang nr. 3.

¹⁰⁴ 't Olde Wenters, extra nummer over opleiding en beroepskeuze van kinderen, 1964, 3^e jaargang.

De voorlichting richtte zich ook op het uitvallen van een boer door ongeval of ziekte. In 'deze veranderende tijd', met meer beroepskeuzemogelijkheden voor landbouwjongeren en toenemende mechanisatie, werd de boer meer gebonden aan zijn bedrijf. Bovendien kon het bedrijf niet meer in de meeste levensbehoeften voorzien. Daarnaast konden burens, vrouw en kinderen het bedrijf niet meer overnemen wanneer de boer ziek wordt. Ten slotte is de kans op een ongeluk groter door het drukker wordende verkeer. Om deze redenen raadde de schrijver van het artikel de boer aan om een arbeidsongeschiktheidsverzekering af te sluiten.¹⁰⁵

Figuur 4 Een artikel over de uitwisseling naar Drenthe in 't Olde Wenters

¹⁰⁵ H.J. Knoef, 't Olde Wenters, december 1965 4^e jaargang nr. 12.

2.6 De moderniseringsthese

Bij de verschillende soorten voorlichting ging het voornamelijk om praktische aanpassing voor bedrijf en huis bij een 'veranderende tijd'. Daarnaast was agrarisch-sociale voorlichting vooral gericht op verandering van de boer en zijn gezin. In deze mentaliteitsverandering is de moderniseringsthese van de Wageningse sociologen vooral te herkennen. In de eerste versie van *'t Olde Wenters* zijn er al verwijzingen naar de studies van de Wageningse sociologen te vinden. Kooy en Benvenuti spreken beiden over de vele zandwegen in Winterswijk die ervoor zorgen dat de boeren enigszins geïsoleerd zijn van de buitenwereld. Daarnaast maken de slechte staat van de zandwegen de boeren sterk afhankelijk van hun burens. G. van der Ley, zegt bijvoorbeeld dat de toestand van de zandwegen nog slecht is en dat er in 1962 42 kilometer is verhard, maar dat er nog tachtig kilometer wacht op verharding. Daarnaast spreekt hij over de mate waarin de boerenbevolking gehecht is aan tradities die vooruitgang kunnen belemmeren. Geestelijke vooruitgang is noodzakelijk voor technische en materiële vooruitgang aldus v.d. Ley.¹⁰⁶ Het is dus wel zeker dat de studies van Benvenuti en Kooy invloed hebben gehad. Ook de algehele moderniseringsthese uit Wageningen is in deze woorden terug te vinden.

In de rest van de uitgaven van *'t Olde Wenters* komt de moderniseringsthese vooral terug in termen van ondernemerschap. Bijvoorbeeld op het gebied van boekhouding. In 1963 bleek dat er grote verschillen zaten in de opbrengsten van boeren. De boeren die het goed gedaan hadden konden 'fris en origineel denken en werken'. Deze boeren ontplooiden zelf initiatieven voor een betere bedrijfsvoering. Dit werd aangemoedigd door de voorlichters: 'De boer moet niet alleen een flinke 'arbeider' te zijn op het bedrijf, doch tevens een goede 'bedrijfsleider' en 'ondernemer''.¹⁰⁷ Ondernemerschap was een nieuwe eigenschap die een boer moest bezitten wilde hij 'modern' zijn.

Dit ondernemerschap werd vanzelf gestimuleerd door 'de stormachtige ontwikkeling in de landbouw'. Door deze ontwikkeling en de invoering van de Algemene Ouderdomswet (AOW) wilden boeren sneller afstand doen van het bedrijf. In *'t Olde Wenters* staat begin 1965 dat de inspanning op geestelijk terrein is toegenomen voor de boer: 'Nu moet een boer agrarisch ondernemer zijn en dat vraagt nu en in de toekomst meer dan vroeger wat van de 'gehele mens''.¹⁰⁸ Ondernemerschap blijkt dus onmisbaar te zijn voor de moderne boer wil zijn bedrijf de 'stormachtige ontwikkeling' doorstaan.

Niet alleen de boer zelf, maar ook zijn kinderen moesten begrijpen dat het niet gemakkelijk was om boer te zijn en te blijven. In de keuze voor de opleiding van de kinderen moeten de ouders hen goed begeleiden. Er wordt aangeraden om de kwestie met de voorlichters te bespreken. Voor kinderen is het niet meer vanzelfsprekend om ook boer te worden. Er zijn wel mogelijkheden voor ze in de

¹⁰⁶ J. Nikkels, *'t Olde Wenters*, Oktober 1962 1^e jaargang nr. 1.

¹⁰⁷ *'t Olde Wenters*, november 1963 3^e jaargang nr. 11.

¹⁰⁸ *'t Olde Wenters*, februari 1965 4^e jaargang nr. 2.

landbouw, maar daar moeten ze wel voor willen vechten. Als je boer wilt worden moet je aan eisen voldoen: 'Liefde voor het beroep en voldoende capaciteiten om agrarisch ondernemer te zijn'.¹⁰⁹

Ondernemerschap komt ook voor in artikelen over bedrijfsgrootte. Een groter bedrijf brengt namelijk voordelen met zich mee, maar is niet voor iedereen weggelegd. Er zijn namelijk verplichtingen en investeringen aan verbonden. De boer moet hieraan voldoen om zijn bedrijf in de 'toekomst' op een 'menswaardige wijze' in stand te houden. Dus hij moet zijn bedrijf kunnen leiden en in stand houden zonder dat hij zichzelf overwerkt en in armoede moet leven. Weer komt het ondernemerschap als voorwaarde naar voren: 'In dit geval moeten vakmanschap, vakbekwaamheid en ondernemerszin als zeer belangrijke factoren worden aangemerkt'.¹¹⁰

2.7 Het einde van de streekverbetering

In 1968 werd het streekverbeteringsprogramma in Winterswijk beëindigd. In 1970 kwam er landelijk een einde aan het streekverbeteringsprogramma. In de jaren 1960 kwam de economisch-sociale voorlichting op. Deze voorlichting verbond de huishoudelijke voorlichting met de agrarisch-sociale voorlichting. Waar deze voorlichting zich vooral op groepen en gebieden richtte, was economisch-sociale voorlichting vooral op individuen gericht. Deze voorlichting had een oorsprong in de het streekverbeteringsprogramma. Het ministerie en de standsorganisaties zagen in dat de boekhouding in het gezin en het bedrijf, en de scheiding daarvan, meer aandacht nodig had. Deze voorlichting was vaak geen onderdeel van het streekverbeteringsprogramma, omdat economisch-sociale voorlichting zich richtte op individuen. Investeringen werden belangrijker voor bedrijven, evenals vraagstukken over opvolging. Individuele voorlichting voor levensvatbare bedrijven leek hierbij meer op de plaats. Streeksgewijze en groepsgewijze voorlichting had afgedaan.¹¹¹

Het streekverbeteringsprogramma leek aan het einde van de jaren 1960 steeds meer achterhaald. Doordat het platteland beter toegankelijk was, er meer onderwijsmogelijkheden waren, de industrialisatie wortel had geschoten en de auto en televisie hun intrede deden was het blikveld van boeren en hun gezinnen verruimd. Vooral het economische aspect van bedrijfsvoering en huishouding werd belangrijk. De RLVD en standsorganisaties voegden de huishoudelijke en agrarisch-sociale voorlichting samen in de economisch-sociale voorlichting in 1970. Het streekverbeteringsprogramma was ten einde. Groepsgewijze cursussen kwamen nog wel voor, maar de voorlichters hielden zich vooral bezig met geldzaken. Subsidieregelingen van de overheid en EG

¹⁰⁹ 't Olde Wenters, april 1965 4^e jaargang nr. 4.

¹¹⁰ 't Olde Wenters, december 1967, 6^e jaargang nr. 12.

¹¹¹ Karel, 310-313.

werden belangrijker. Ook werd er voorlichting gegeven over ruimtelijke ordening, milieuwetgeving en natuur- en landschapsbehoud, onderwerpen die de overheid steeds belangrijker achtte.¹¹²

Uit het eindrapport over de streekverbetering in Winterswijk is enige teleurstelling te bespeuren. De toon is minder positief en er spreekt niet meer zoveel idealisme uit dan uit de eerste uitgave van *'t Olde Wenters*. Er was onvoldoende gebruik gemaakt van de mogelijkheden die gedurende het programma werden geboden. De voorzitter vindt het jammer dat de streekverbetering voorbij is, aangezien de toekomst in de landbouw nog steeds onzeker is. Dit blijkt uit de volgende woorden: 'We mogen de toekomst toch met vertrouwen tegemoetzien, al zal dit voor meerdere onder ons niet meer als landbouwer kunnen zijn.'¹¹³ Volgens de voorzitter moet er nog veel verbeterd worden. Zo doet hij een beroep op de overheid om ruilverkaveling, ontwatering en verbetering van wegen te laten plaatsvinden. Deze activiteiten zijn belangrijk voor een goede bedrijfsvoering.

Toch zijn er wel resultaten geboekt en noemt de voorzitter dat veel activiteiten zijn geslaagd. Het is onduidelijk of dit daadwerkelijk zo is. Er zijn wel resultaten zichtbaar in het rapport, maar deze kunnen ook andere oorzaken hebben dan de streekverbetering. Aan de hand van de cijfers in het rapport is bijvoorbeeld te zien dat de gemiddelde oppervlakte van bedrijven is toegenomen. Ook is er sprake van toegenomen specialisatie en grotere aantallen vee, of afstoting van een bepaalde diersoort. Met betrekking tot de huishoudelijke voorlichting heeft men een tabel gemaakt met de aanwezigheidsgraad van alle praatavonden, cursussen, demonstraties, lezingen en excursies. Hieruit worden geen conclusies getrokken. Het is moeilijk om hier dus veel over te zeggen. Waarschijnlijk zijn de omstandigheden nog niet zoals de voorlichters graag willen zien omdat er nog veel adviezen in het rapport staan vermeld. Voor de toekomst staan adressen van voorlichters voor elk soort advies in het rapport vermeld.¹¹⁴

De resultaten van de agrarisch-sociale voorlichting zijn duidelijker vermeld. Het blijkt onder andere dat meewerkende kinderen te weinig betaald krijgen. Vooral zonen die het bedrijf moeten overnemen krijgen niet genoeg geld om een eigen vermogen op te bouwen. Hieruit blijkt dat veel bedrijven onrendabel zijn en er geen verantwoorde overname kan plaatsvinden. Ook van technische ontwikkelingen wordt te weinig gebruik gemaakt. Met betrekking tot samenwoning op bedrijven is een verandering ontstaan. In 1962 was er op 38 procent van de boerderijen nog sprake van samenwoning van meerdere generaties. Maar 16 procent daarvan had een gescheiden huishouding en in 84 procent van de gevallen van samenwoning deelden de ouders en kinderen die een jong gezin hadden de huishouding. In 1968 was er op 47 procent van de bedrijven sprake van samenwoning. Een

¹¹² Andela, 148-151.

¹¹³ J.A.J. Zieverink, *'t Olde Wenters: Rapport bij de afsluiting van de streekverbetering Winterswijk*. (Rijkslandbouwconsulentschap voor Gelderland ten Oosten van de Rijn en de IJssel.) voorwoord.

¹¹⁴ *'t Olde Wenters: Rapport bij de afsluiting van de streekverbetering Winterswijk*. (Rijkslandbouwconsulentschap voor Gelderland ten Oosten van de Rijn en de IJssel.) 16-17.

toename dus, wat opvallend is, aangezien samenwoning onwenselijk was volgens Kooy. Het splitsen van de huishouding is daarentegen wel sterk toegenomen. In plaats van 16 procent van de samenwoningen, heeft in 1968 nu 50 procent een gescheiden huishouding.¹¹⁵

Of het streekverbeteringsprogramma heel effectief was in Winterswijk is moeilijk te duiden. Hiervoor zou meer bronmateriaal moeten worden onderzocht en andere zaken die van invloed zouden geweest zijn. Vast staat dat er wel een groot bewustzijn van tijd was onder de voorlichters en zij tijd ook inzetten om boeren van hun voorlichting te overtuigen. Maar de tijd haalde hun voorlichting waarschijnlijk zelf al in.

¹¹⁵ Ibidem, 18-20.

3. Streekverbetering in eigen zuil

Het streekverbeteringsprogramma was door overheid en wetenschap geïnitieerd, maar de boerenorganisaties moesten hier aan mee werken. Zoals uit het vorige hoofdstuk bleek deden zij dit graag, omdat organisaties van iedere zuil zo invloed konden uitoefenen op de achterban. In dit hoofdstuk worden de organisaties die met streekverbetering te maken kregen nader onderzocht. De drie organisaties die de meeste mensen leverden in Winterswijk zullen nader bekeken worden: de CBTB de ABTB en de Geldersche Maatschappij van Landbouw (GMvL). Hoe keken deze organisaties, waar boeren veelal zelf in het bestuur zaten, tegen de streekverbetering aan?

3.1 Boerenorganisaties en Streekverbetering

Volgens R. van der Woude had de grote inbreng van de verzuilde boerenorganisaties bij het streekverbeteringsprogramma invloed op de uitvoering ervan. De medewerking van de organisaties zorgde er voor dat de voorlichting door vertrouwde personen werd gedaan. De boerenstandsorganisaties waren immer voor en door boeren. De overheid vond dan ook dat de modernisering van de Nederlandse samenleving via de verschillende zuilen moest worden doorgegeven. Sociologen waren het daarmee eens. Een te snelle en ingrijpende modernisering zou een ontwrichting van de samenleving betekenen. De verzuilde organisaties konden als bemiddelaar optreden.¹¹⁶ Dit lijkt ook het geval in Winterswijk te zijn, waar veel organisaties samen medeverantwoordelijk waren voor de uitvoering van het streekverbeteringsprogramma. Vooral de agrarisch-sociale voorlichting werd door de standsorganisaties uitgevoerd. Later namen zij ook de economisch-sociale voorlichting deels voor hun rekening.

3.2 De CBTB en voorlichting

Ook bij de CBTB kwam na de oorlog het kleine boerenvraagstuk aan de orde. Vóór de streekverbeteringsprogramma's begonnen werd er door deze organisatie al gewerkt aan sociale- en culturele voorlichting. Secretaris Wansink van de CBTB werd in 1953 lid van de door de regering opgerichte Commissie Welzijn ten Plattelande. Naast standsorganisaties namen ook ambtenaren van betrokken ministeries en wetenschappers deel aan deze commissie. Wansink stelde voor zijn werk bij de commissie een nota op: *Culturele aspecten van de CBTB*. Het werk van Nederlandse sociologen en de opkomst van Rural sociology was hem niet ontgaan. Wansink vond dat voorlichting tot dan toe te veel aandacht had voor het economische aspect en te weinig voor het sociaal-culturele. De kloof tussen de plattelandsbevolking en moderniserende maatschappij werd groter. Wansink stelde een nieuw

¹¹⁶ R. van der Woude, 360.

soort geestelijke voorlichting voor vormgegeven door sociologen. Deze voorlichting moest de technische voorlichting bijstaan. In 1954 werd dan ook een eigen Commissie Landelijk Welzijn ingesteld van de CBTB. Nu kon er vanuit de organisatie meer aandacht besteed worden aan cultureel- en sociaalpedagogische voorlichting. De belangenbehartiging van de CBTB ging een stapje verder.¹¹⁷

Dankzij agrarisch-sociale voorlichting in het kader van het streekverbeteringsprogramma kon de geestelijke voorlichting worden uitgebreid. Voor de CBTB was de beroepskeuze van de kinderen vanaf het begin een belangrijk onderwerp. De voorlichting moest zorgen voor bewustzijn dat het voor veel boerenzoons onmogelijk werd hun vader op te volgen. Ook op het gebied van traditionele inwoning moest volgens de CBTB voorlichting worden gegeven. Een belangrijk middel om deze onderwerpen aan te snijden waren praatavonden. In een informele setting kon er zo over gevoelige onderwerpen gepraat worden. De eerste ervaringen leerden dat ondanks de informaliteit, de onderwerpen nog steeds een delicate zaak waren. De bevolking werd overvallen en de onderwerpen liepen te veel uiteen. Van der Woude geeft aan dat de voorlichting een goede voorbereiding vereiste: 'Het vertrouwen winnen van de bevolking, haar gedachtegang leren kennen en taal leren spreken, was als voorbereiding onmisbaar'.¹¹⁸

Het belang van een goede voorbereiding werd ook ingezien bij de voorlichting in Winterwijk. Er werd bijvoorbeeld voorafgaand aan de streekverbetering een enquête gehouden onder de bevolking. Deze informatie werd gedeeld in de streekverbeteringscommissie, zodat iedereen dezelfde, doch op eigen achterban gerichte voorlichting kon geven. In de enquête werden onder meer de volgende vragen gesteld: 'Heeft uw woning voldoende ruimte voor uw gezin? Heeft u nog bedsteden of alkoven als slaapgelegenheid in gebruik? Wonen uw (schoon)ouders bij u in? Heeft u een douche? Kookt u in het vertrek waar u woont? Welke school is er gevolgd? Heeft u een koelkast en/of diepvries?'.¹¹⁹ Met deze vragen wilde de streekverbeteringscommissie de voorlichter zo veel mogelijk informatie verschaffen zodat zij goed hun werk konden doen.

De werkgroep Welzijn ten plattelande geeft aanwijzingen over de uitvoering van agrarisch-sociale voorlichting, zo ook in Winterswijk. De agrarisch-sociale voorlichting bestond onder ander uit de eerder benoemde praatavonden. De verschillende organisaties die deze avonden moeten organiseren moeten rekening houden met een drietal zaken. Ten eerste kan de groep het best gemengd zijn, dus jong/oud en man/vrouw, dan lopen de gesprekken het best. Ten tweede mag een groep niet groter zijn dan 12 tot 15 personen, omdat iedereen aan het woord moet kunnen komen. Ten slotte is het wenselijk dat de gespreksavond bij iemand thuis wordt gehouden: het huis moet wel

¹¹⁷ R. van der Woude, 362-364.

¹¹⁸ R. van der Woude, 367-369.

¹¹⁹ Gelders Archief, Arnhem, Aartsdiocesane R.K. Boeren- en Tuindersbond (ABTB), Stukken betreffende de voorlichting in streekverbeteringsgebieden, 1957-1971, Inv.nr. 329, enquête ten voorbereiding van streekverbetering.

groot genoeg zijn en de buurt moet er graag komen.¹²⁰ De praatavonden werden dus waarschijnlijk vooral gehouden bij de wat grotere boeren die geliefd waren in de omgeving. In deze omgeving kon vertrouwelijk over voornamelijk gezinsvraagstukken worden gepraat, zo was de gedachte. In Winterswijk was dit ook het geval. In 1966 werd er bijvoorbeeld een serie bijeenkomsten georganiseerd over 'gezin en bedrijf'. De CBTB organiseerde deze avonden samen met de jongerenafdeling. De aanleiding was een 'revolutionaire ontwikkeling' in de landbouw waardoor de harmonie in het gezin verstoord zal worden. Zaken als het samenwoningsprobleem, de taak van de vrouw in het gezin en bedrijf, het opvolgervraagstuk en investeren kwamen aan de orde om de harmonie te bewaren.¹²¹

Van der Woude wijst er op dat de beeldvorming over agrarisch-sociale voorlichting niet erg positief was. Veel bestuurders en ambtenaren vonden het niet effectief. Na onderzoeken in voorlichtingsgebieden op de Veluwe bleek dat vooral de boeren die het al redelijk goed deden bereikt werden. Zij stonden positiever tegenover de voorlichting. Een mentaliteitsverandering via agrarisch-sociale voorlichting leek te hoog gegrepen. Van der Woude: 'Het bleek onmogelijk modernisering van bovenaf op te leggen...'.¹²² De boeren waren vooral geïnteresseerd in de landbouwkundige onderwerpen van de voorlichting.¹²³ In Winterswijk is dit ook terug te zien in het eindrapport waaruit bleek dat samenwoning zelfs was toegenomen. Aan het einde van het streekverbeteringsprogramma waren kinderen bijna niet in staat het bedrijf over te nemen en van technische ontwikkelingen wordt te weinig gebruik gemaakt. De agrarisch-sociale voorlichting lijkt in Winterswijk eveneens niet echt wortel te hebben geschoten.

De CBTB zette zich in om haar achterban te helpen en meer invloed te kunnen uitoefenen, maar had ook op- en aanmerkingen op het streekverbeteringsprogramma. In 1964 oefende zij namelijk kritiek uit op de naam 'streekverbetering'. Volgens de CBTB roept dit misverstand op. Streekontwikkeling is volgens haar een betere naam. Daarnaast vraagt de organisatie haar af of streekverbetering zuiver agrarisch moet blijven, omdat ontwikkelingen buiten de sector als onderwijs en industrialisatie ook invloed hebben op de ontwikkeling van de landbouw. De doelstelling van streekverbetering is nu niet duidelijk. De bevoegdheden, taken en verantwoordelijkheden moeten beter verdeeld en verduidelijkt worden. De CBTB ziet zelf ook graag een verbetering van het

¹²⁰ Gelders Archief, Arnhem, Algemene Plattelands Jongeren Organisatie "Jong Gelre" en voorgangers. Stukken betreffende de werkgroep "Welzijn ten plattelande" van de G.M.v.L. 1959-1961, 1964-1965. Inv.nr. 225. Aanbevelingen gespreksavonden.

¹²¹ Gelders Archief, Arnhem, Gezin en bedrijf, afd. Winterswijk van de C.B.T.B. Gelders Archief, Archief van het hoofdbestuur. Inv.nr. 175. Gespreksavonden 'gezin en bedrijf', 1966.

¹²² R. van der Woude, 369-370.

¹²³ Ibidem.

organisatieleven en bevordering van het samenspel tussen de bevolking en de verschillende diensten.¹²⁴

Ook voor de standsorganisaties bleek individuele en economisch-sociale voorlichting beter te werken dan de groepsgewijze voorlichting in het streekverbeteringsprogramma.

3.3 De ABTB en voorlichting

De ABTB was een katholieke standsorganisatie. Doordat de ABTB zelf moest meebetalen aan de kosten kwam zij pas laat met het aanstellen van voorlichters. Om toch haar katholieke achterban niet over te laten aan voorlichters van andere organisaties maakte de ABTB gebruik van vrijwilligers die leiding konden geven bij de gespreksavonden. Ook bij de huishoudelijke voorlichting wilde de ABTB bij voorkeur een voorlichtster van de eigen geloofsovertuiging. De zorgen hierover werden al voor het streekverbeteringsprogramma in Winterswijk van start ging geuit. Meneer Weerkamp, bestuurder bij de CBTB in Winterswijk, schrijft hier op 28 maart 1962 over naar meneer Heij, secretaris van de Gelderse Christelijke Boeren en Tuinders Bond. De boerenbonden hielden veel contact met elkaar over het organiseren van het streekverbeteringsprogramma. Zo gaf de ABTB aan dat er zorgen waren over de huishoudelijke voorlichting. Zij wilden alleen een huishoudconsulente van de CBTB of ABTB en niet van de GMvL die vrijzinnig of humanistisch waren. Dit was omdat 'ze bang waren dat deze zich wel eens in verkeerde zin met de interne gezinsangelegenheden zou kunnen bemoeien'.¹²⁵ Deze zorgen ziet Weerkamp zelf niet maar toch vraagt hij om advies hierbij van Heij.

In latere jaren blijkt de ABTB gerustgesteld te zijn. Er werden bij de huishoudelijke en agrarisch-sociale voorlichting allerlei cursussen gegeven waarvoor ook personen buiten de streekverbeteringscommissie werden aangewend. De ABTB ziet in dat niet alles binnen de eigen zuil gedaan moet worden. Uit het jaarverslag van de RLVD voor Oostelijk Gelderland uit 1966 blijkt dat een cursus 'spreken in het openbaar' heel succesvol was in het kader van agrarisch-sociale voorlichting. De Huishoudelijke voorlichting heeft onder andere naaicursussen gegeven, voorlichtingsavonden over het huis, voorbeeldobjecten zoals huissplitsingen, cursussen bloemschikken, 'wel en wee rond de teevee', lichaams- en schoonheidsverzorging, de invloed van de reclame, 'Kitsch of echt?' (antiek in de woning), en 'Hoe ben ik een goede gast en gastvrouw?'. Ook cursussen over financiering met bijvoorbeeld als onderwerp besteding van geld in het gezin kwamen aan de orde. Voor cursussen werden allerlei

¹²⁴ Gelders Archief, Arnhem, Gelderse Christelijke Boeren- en Tuindersbond. Correspondentie met de Commissie Landelijk Welzijn/ commissie Voorlichtingsaangelegenheden betreffende de huishoudelijke en de agrarisch-sociale voorlichting, 1952-1964. Inv.nr. 265., 1964.

¹²⁵ Gelders Archief, Arnhem, Gelderse Christelijke Boeren en Tuindersbond. Gelders Archief. Stukken betreffende streekverbeteringen. Inv.nr. 351, correspondentie van de heer Weerkamp aan de heer Heij, 1962.

mensen aangewend, van notarissen tot medewerkers van de consumentenbond tot de huishoudconsulente.¹²⁶

Geloof lijkt geen grote rol te spelen in *'t Olde Wenters* en bij de activiteiten die plaatsvinden. Toch staat er in maart 1968 nog een religieus stukje in het mededelingenblad. Een artikel met de kop: "t wordt weer feest in de Achterhoek" heeft een duidelijke godsdienstige boodschap. Het gaat over dat de bewoners van de Achterhoek een ander mens worden als zij feest vieren. Dit gaat over het paasfeest. Het is niet duidelijk van wie het artikel afkomstig is, maar waarschijnlijk van een standsorganisatie: 'Nu is het streekverbeteringsblaadje geen evangelisatiekrantje, maar houdt het verbeteren van een streek, die van oudsher godsdienstig geweest is ook in, dat we ons op de oppervlakte dienen te houden wat betreft het geestelijk beleven van ons leven?' De Achterhoeker moet volgens de onbekende schrijver gewezen worden op dit feest: 'Om het feest te kunnen beleven tot op de bodem, dienen we het verhaal te volgen van de Christus naar Gethsémané, naar Kajafas en Pilatus, naar het kruis. Dan staan we daar op Goede Vrijdag met gebogen hoofd en een hart vol vragen. Het is onbegrijpelijk, dat iemand zoiets kan doen: zichzelf geven voor een wereld die Hem verraadt. Ook hier in de Achterhoek wordt Hij verloochend: ik ken Hem niet... Laten we met de lente het feest van het nieuwe leven tegemoet gaan, om er een ander mens van te worden...'¹²⁷ Op de valreep wordt er aan de boeren in het streekverbeteringsprogramma nog gewezen op dat zij een goed Christen moeten zijn. De standsorganisaties waren misschien toch bang dat door de voorlichting het geloof naar de achtergrond verschoven was. Terwijl zij toch vanuit hun geloofsovertuiging de achterban wilden bedienen.

3.4 De GMvL en voorlichting

De Geldersche Maatschappij van Landbouw was een organisatie zonder religieuze achtergrond en stamde uit 1845. Het doel van de maatschappij was om op te treden als vertegenwoordiger van de Gelderse landbouwbelangen bij de regering.¹²⁸ De maatschappij ontwikkelde zich van kleine groep van heren en gegoede burgerij, naar een brede organisatie aan het begin van de twintigste eeuw met duizenden leden. Landbouwonderwijs werd een belangrijke zaak en voorlichting volgde in dat voetspoor.¹²⁹ De GMvL wilde dan ook de boerenbevolking na de oorlog helpen met voorlichting.

¹²⁶ Gelders Archief, Arnhem, Aartsdiocesane R.K. Boeren- en Tuindersbond (ABTB), Stukken betreffende de voorlichting in streekverbeteringsgebieden, 1957-1971. Inv.nr. 329. Jaarverslagen Streekverbetering RLVD, 1966.

¹²⁷ *'t Olde Wenters*, maart 1968 7^e jaargang nr. 3.

¹²⁸ Erwin Karel, 'De Geldersche Maatschappij van Landbouw in de periode 1845-1920: Van herenbolwerk naar brede organisatie', in: J. Bieleman, W.R. Foorthuis, F. Keverling Buisman en P. Thissen (red.), *Anderhalve eeuw Gelderse landbouw: De geschiedenis van de Geldersche Maatschappij van Landbouw en het Gelderse platteland* (Groningen, 1995), 65-91, alhier 68.

¹²⁹ Karel, 'De Geldersche Maatschappij van Landbouw in de periode 1845-1920', 90-91.

Dienstverlening voor haar leden was een belangrijke nieuwe doelstelling. Samen met de standsorganisaties voorzag ook de GMvL in Winterswijk de boeren van voorlichting.¹³⁰

De goede samenwerking met andere organisaties blijkt uit het regelmatig organiseren van bijeenkomsten en het benadrukken van het belang van communicatie. Ook meewerken aan het mededelingenblad *'t Olde Wenters* wordt als belangrijk ervaren.¹³¹ Dit is te lezen in meerdere werkverslagen van de GMvL. Op de bijeenkomsten in Winterswijk met de besturen van de organisaties is samen nagedacht over het werkplan voor de streekverbetering. Het is van groot belang om ook de organisatiebesturen te betrekken bij het werk van de streekverbetering, aldus de GMvL. Deze geven bijvoorbeeld aan dat er meer aandacht moet worden besteed aan informatie over bedrijfsopvolging.¹³² In het werkverslag van 1966/67 komt men terug op de bedrijfsopvolging. De uitwisseling met Drenthe is geweest en bij deze uitwisseling zijn ook gedachten gewisseld over bedrijfsopvolging.

De voorlichters probeerden dus via uitwisseling onderwerpen ter sprake te brengen en had daarnaast nog een nieuw voorlichtingsmiddel. Er is bijvoorbeeld bekend dat in het kader van de economisch-sociale voorlichting het toneelstuk: 'Met de knollen de pot in' werd opgevoerd door de jongerenorganisatie van de GMvL. Dit toneelstuk waarschuwde tegen het vermengen van huishouden en bedrijfsgeld.¹³³ In Winterswijk werd tijdens de streekverbetering ook al een toneelstuk opgevoerd. Dit toneelstuk heette 'Stoelendans' en werd in het eigen dialect gespeeld. De inhoud van het stuk vormde vragen voor gespreksgroepen. Het stelde bedrijfsopvolging aan de orde, spanningen tussen studerende en op het bedrijf meewerkende kinderen en de verhouding tussen stad en platteland.¹³⁴

3.5 Eendracht maakt macht

De organisaties hebben allemaal de kans gegrepen om mee te werken aan de streekverbetering. Zij vonden dat alle boeren zich moesten organiseren om sterker te staan. Na de streekverbetering gingen zij verder met individuele voorlichting. Zo probeerden zij boeren voor te bereiden op de toekomst. Na hun inspanningen bij de streekverbetering riepen zij boeren op om zich te organiseren. De huishoudconsulente mevrouw Mensink-Kooy doet dit bijvoorbeeld de één na laatste versie van *'t Olde*

¹³⁰ Martine van Eck, 'Voorlichting sinds de Tweede Wereldoorlog: De gedaanteverwisseling van het platteland', in: J. Bieleman, W.R. Foorthuis, F. Keverling Buisman en P. Thissen (red.), *Anderhalve eeuw Gelderse landbouw: De geschiedenis van de Geldersche Maatschappij van Landbouw en het Gelderse platteland* (Groningen, 1995), 235-243, alhier 237-240.

¹³¹ Gelders Archief, Arnhem, Algemene Plattelands Jongeren Organisatie "Jong Gelre" en voorgangers. Stukken betreffende de werkgroep "Welzijn ten plattelande" van de G.M.v.L. 1959-1961, 1964-1965. Inv.nr.: 225.

¹³² Gelders Archief, Gelderse maatschappij van landbouw. Jaarverslagen van de agrarisch-sociale voorlichters en de huishoudelijke voorlichters, 1965-1969. Inv.nr. 715, werkverslagen over de periode van 1965/66 en werkplannen voor de periode 1966/67.

¹³³ Van Eck, 'Voorlichting sinds de Tweede Wereldoorlog', 241.

¹³⁴ Gelders Archief, Arnhem, Gelderse maatschappij van landbouw. Jaarverslagen van de agrarisch-sociale voorlichters en de huishoudelijke voorlichters, 1965-1969. Inv.nr. 715, werkverslagen over de periode van 1966/67 en werkplannen voor de periode 1967/68.

Wenters. Zij zou graag zien dat de vrouwen in Winterswijk in hun vrije tijd doorgaan met het bijwonen van bijeenkomsten. Door elkaar te blijven ontmoeten staan ze sterker. Dit is mogelijk door zich te organiseren bij een vereniging of bond. Het belang hiervan drukt Mensink-Kooy als volgt uit: 'Zullen wij allen tezamen, hecht verbonden, verder gaan ons te ontwikkelen, te ontspannen cultureel en geestelijk voorgelicht, ten voorbeeld aan onze kinderen en voor hun die onze plaatsen weer in zullen nemen, in een toekomst, die zorgvol op ons afkomt en die ons dwingt, eensgezind verder te gaan. Niet alleen maar georganiseerd!!! Eendracht maakt macht, mogelijk is dit het wat de streekverbetering ons in zes jaren ongemerkt leerde'. ¹³⁵

Dit is ook wat de boerenorganisaties probeerden duidelijk te maken aan de eigen achterban. In 1995 gingen de meeste van hen op in LTO Nederland, waar iedere boer zich kon aansluiten ongeacht zijn of haar achtergrond.

¹³⁵ 't Olde Wenters, mei 1968 7^e jaargang nr. 5.

Conclusie

Deze scriptie beschrijft hoe de Nederlandse overheid via een streekverbeteringsprogramma de boerenbevolking in Winterswijk wilde moderniseren. De overheid achtte een streekverbeteringsprogramma noodzakelijk omdat, zoals in hoofdstuk 1 duidelijk werd, Nederland worstelde met het kleine boerenvraagstuk. Dit vraagstuk hield in dat er teveel kleine boeren in Nederland waren die niet genoeg produceerden omdat ze niet beschikten over de juiste middelen. Daardoor waren hun levensomstandigheden slecht en hadden zij een lagere levensstandaard dan de rest van de bevolking. Voor een oplossing wendde de overheid zich deels tot de sociologen in Wageningen. Dankzij de Marshallhulp na de Tweede Wereldoorlog kwam er ook kennis naar Nederland. Dit bevorderde de opkomst van rurale sociologie. Hofstee, een Wageningse socioloog, bekwaamde zich in de rurale sociologie en ontwikkelde de moderniseringstheorie. Deze hield in dat er een traditioneel-ambachtelijke samenleving naast een modern-industriële samenleving bestond. De overgang naar de modern-industriële samenleving was onomkeerbaar en degenen die de transitie niet goed doormaakten moesten daarbij geholpen worden. In Nederland waren dit de kleine boeren.

De polder had bewezen dat de samenleving maakbaar was en ook de kleine boeren moesten gemaakt worden tot moderne agrarische ondernemers. Deze mentaliteitsverandering stond voor de maakbaarheid van de boeren. De moderniseringstheorie was een middel om de mentaliteitsverandering door te voeren en er werd dan ook door andere sociologen onderzoek naar gedaan. In het Achterhoekse Winterswijk, waar veel kleine boeren op arme zandgronden werkten, werd onderzoek gedaan door de sociologen Kooy en Benvenuti. Zij kwamen tot de conclusie dat de moderne wereld al wel was doorgedrongen in de streek, maar nog niet iedereen daar gebruik van maakte. Zo vond Kooy het niet wenselijk dat er nog veel sprake was van samenwoning. Dit paste niet meer bij de moderne tijd. Benvenuti ontdekte dat er moderne en traditionele boeren naast elkaar bestonden en dat dit onder andere te meten was aan de hand van de afstand van de boerderij tot de verharde weg. Vooral Kooy vond dat met voorlichting er een verandering in de mentaliteit met betrekking tot het samenwonen gevormd kon worden.

In hoofdstuk twee staat de uitvoering van de streekverbetering in Winterswijk centraal. Dit voorlichtingsprogramma werd groepsgewijs aangepakt om de gehele Winterswijkse boerenbevolking te bereiken en te moderniseren. Via het voorlichtingsblaadje *'t Olde Wenters* is bekeken hoe deze voorlichting werd aangepakt. Naast de voorlichters van de RLVD werden ook de boerenstandsorganisaties ter plaatse ingezet. Dit was nodig om de bevolking beter te bereiken, aangezien de eigen organisaties vertrouwd waren. De onderwerpen waarover voorlichting werd gegeven werden onderverdeeld in landbouwkundige voorlichting, huishoudelijke voorlichting en agrarisch-sociale voorlichting. De huishoudelijke, maar vooral de agrarisch-sociale voorlichting moest een mentaliteitsverandering bij de boeren bewerkstelligen. Om de boeren bewust te maken van

traditie en moderniteit wezen de voorlichters steeds op 'de tijd waarin we leven'. De voorlichting probeerde de boeren op deze manier te overtuigen dat traditie achterhaald is en modernisering noodzakelijk is.

De boeren in Winterswijk kregen te maken met uitwisselingen, gespreksavonden, toneelstukken, voorbeeldobjecten en informatie over de beroepskeuze van de kinderen. Het hele gezin werd betrokken bij de poging om het platteland te moderniseren. Door almaar te verwijzen naar de veranderende tijd en 'stormachtige ontwikkelingen' moest de mentaliteit van de traditionele kleine boeren veranderen in die van moderne agrarisch ondernemers. De maakbaarheid van nieuwe boeren was echter niet zo gemakkelijk. Het bleek moeilijk om van bovenaf op vrijwillige basis een mentaliteitsverandering door de voeren. In Winterswijk was dan ook niet heel veel veranderd na afloop van het streekverbeteringsprogramma.

Dit ondervonden ook de boerenstandsorganisaties die deels verantwoordelijk waren voor de voorlichting in het streekverbeteringsprogramma in Winterswijk. De organisaties probeerden zo goed mogelijk mee te werken aan de streekverbetering. Zij hadden allemaal gemeen dat zij voor de belangen van haar achterban moesten opkomen. De christelijke organisaties zagen hier het gevaar in dat haar achterban ook niet zomaar moesten overgelaten worden aan anders-religieuze voorlichters. De organisaties kwamen echter regelmatig bijeen zodat iedereen het eens was over het voorlichtingsprogramma. Er was veel activiteit tijdens de streekverbetering, maar ook de organisaties zagen in dat individuele voorlichting beter toe te passen was dan groepsvoorlichting. Na de streekverbetering gingen zij hier ook allemaal mee verder.

De opkomst van economische-sociale voorlichting betekende het einde voor het streekverbeteringsprogramma. Individuele voorlichting voor boerenbedrijven bleek beter te werken dan grootscheepse groepsgewijze voorlichtingsprojecten. Een hele streek in één keer moderniseren en daarmee naar wens 'maken' zoals in de polder bleek niet mogelijk. Nieuw land kon de overheid helemaal naar smaak inrichten, maar oud land veranderen bleek moeilijker. Traditionele boeren konden nou eenmaal niet zomaar weggeselecteerd worden. De maakbare samenleving is dus zeker te herkennen in het streekverbeteringsprogramma, al ging de uitvoering niet zoals gehoopt. Kleine traditionele boeren veranderen in moderne agrarische ondernemers was het ultieme doel van politiek en wetenschap. Maar sociale planning van boeren bleek lastiger in de praktijk dan in de theorie.

Het streekverbeteringsprogramma geeft inzicht in hoe de overheid in de vorige eeuw vormgaf aan de idee van een 'maakbare samenleving'. De politiek werkte hierbij samen met sociologen die als 'social engineers' de samenleving trachtten vorm te geven. De maakbare samenleving slaagde bijvoorbeeld in de Noordoostpolder, maar James C. Scott laat zien dat het onder een autoritair regime ook desastreus kan aflopen. In een democratie lijkt het minder kwaad te kunnen, maar niet altijd even goed uitvoerbaar zoals het streekverbeteringsprogramma laat zien.

Dit programma laat tevens zien dat modernisering in de jaren 1950 en 1960 zich niet alleen in de stad, maar ook op het platteland voltrok. Het veranderende platteland wat hierdoor ontstond houdt de politiek tot op de dag van vandaag bezig. Niet meer alleen op nationaal maar ook op internationaal niveau. Wederom was Mansholt hier een grote naam in als vormgever van de landbouwpolitiek van de Europese Unie. Diervriendelijkheid, milieu en landschap zijn hierbij een steeds grotere rol gaan spelen. De boerenorganisaties spelen nog steeds een rol bij het behartigen van de belangen van haar achterban, sinds 1995 vooral samen in de vorm van de LTO. Met zoveel dynamiek op het platteland zal er altijd ruimte voor onderzoek blijven.

Bibliografie

Andela, Gerrie, *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk* (Bussum, 2000).

Benvenuti, Bruno, *Farming in cultural change* (Assen, 1961).

Bergh, Simon van den, *Verdeeld land: de geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal perspectief, 1890-1985* (Groningen-Wageningen, 2004).

Bieleman, Jan, *Boeren in Nederland: geschiedenis van de landbouw 1500 – 2000* (Amsterdam, 2008).

Bieleman, Jan e.a. (red.), *Anderhalve eeuw Gelderse landbouw: de geschiedenis van de Geldersche maatschappij van landbouw en het Gelderse platteland* (Groningen, 1995).

Blom, J.H.C., 'De Jaren Vijftig' en 'De Jaren Zestig'?, *BMGN* 112 (1997), 4517-4528.

Brink, Adrianus van den, *Structuur in beweging: het landbouwstructuurbeleid in Nederland 1945-1985* (Wageningen, 1990).

Duyvendak, Jan Willen, *De planning van ontplooiing* (Den Haag, 1999).

Grift, Liesbeth van de, 'On new land a new society: internal colonization in the Netherlands, 1918-1940', *Contemporary European History* 22 (2013), 609-626.

Hofstee, E.W., *Rural life and rural welfare in the Netherlands* (Den Haag, 1957).

Karel, Erwin H., *De maakbare boer: streekverbetering als instrument van het Nederlandse landbouwbeleid 1953-1970* (Groningen-Wageningen, 2005).

Keulen, Sjoerd, *Monumenten van beleid: de wisselwerking tussen Nederlands rijksoverheidsbeleid, sociale wetenschappen en politieke cultuur, 1945-2002* (Hilversum 2014).

Kooy, G.A., *De oude samenwoning op het platteland: een studie over de familiehuishouding in de agrarische Achterhoek* (Assen, 1959).

Merriënboer, Johan van, *Mansholt: een biografie* (Amsterdam, 2006).

Scott, James C., *Seeing like a state: how certain schemes to improve the human condition have failed* (New Haven, 1998).

Smits, Mari, *Boeren met beleid: honderd jaar Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond, 1896-1996* (Nijmegen, 1996).

Smits, Mari, *Een aardse geschiedenis: de ABTB in dienst van boeren en tuinders* (Nijmegen, 1997).

Verhoef, Jesper, 'Lawaai als modern onheil: de draagbare radio en beheerste modernisering, 1955-1969', *Tijdschrift voor geschiedenis* 129:2 (2016), 219-204.

Wildenbeest, Gerrit, *De Winterswijkse scholten: opkomst, bloei en neergang* (Amsterdam, 1985).

Wintle, Michael, 'Agrarian history in the Netherlands in the modern period: a review and bibliography', *The Agricultural History Review* 39:1 (1991), 65-73.

Woude, R.E. van der, *Op goede gronden: geschiedenis van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond (1918-1995)* (Hilversum, 2001).

Bronmateriaal

Erfgoodcentrum Achterhoek Liemers, Doetinchem: *'t Olde Wenters*: mededelingenblad streekverbetering Winterswijk. 7 jaargangen: oktober 1962 – juni 1968

Gelders Archief, Arnhem, Gelderse maatschappij van landbouw. Jaarverslagen van de agrarisch-sociale voorlichters en de huishoudelijke voorlichters, 1965-1969. Inv.nr. 715

Algemene Plattelands Jongeren Organisatie "Jong Gelre" en voorgangers. Stukken betreffende de werkgroep "Welzijn ten plattelande" van de G.M.v.L. 1959-1961, 1964-1965. Inv.nr. 225.

Aartsdiocesane R.K. Boeren- en Tuindersbond (ABTB), Stukken betreffende de voorlichting in streekverbeteringsgebieden, 1957-1971. Inv.nr. 329.

Gelderse Christelijke Boeren- en Tuindersbond. Correspondentie met de Commissie Landelijk Welzijn/ commissie Voorlichtingsaangelegenheden betreffende de huishoudelijke en de agrarisch-sociale voorlichting, 1952-1964. Inv.nr. 265.

Gelderse Christelijke Boeren en Tuindersbond. Gelders Archief. Stukken betreffende streekverbeteringen. Inv.nr. 351.

Gezin en bedrijf, afd. Winterswijk van de C.B.T.B. Gelders Archief, Archief van het hoofdbestuur. Inv.nr. 175.